



# Journal of Universal History Studies

**Alman Mühendis Wilhelm Fischbach'ın Osmanlı Devleti'ndeki Madencilik  
Faaliyetleri<sup>1</sup>**

**Mining Activities of German Engineer Wilhelm Fischbach in the Ottoman Empire**

**Submission Type:** Research Article

**Received-Accepted:** 31.10.2023 / 23.05.2024

**pp.** 1-29

**Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 7(1) • June • 2024 •**

**Togay Seçkin Birbudak**

Gazi University, Department of History Education, Professor Dr., Ankara, Türkiye

**Email:** tsbirbudak@gazi.edu.tr

**Orcid Number:** 0000-0001-6750-1334

**Cite:** Birbudak, T. S. (2024). Alman Mühendis Wilhelm Fischbach'ın Osmanlı Devleti'ndeki Madencilik Faaliyetleri. *Journal of Universal History Studies*, 7(1), 1-29. <https://doi.org/10.38000/juhis.1383980>

<sup>1</sup> This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

\* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

\* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

\* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## Öz

İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden itibaren madencilik faaliyeti devletlerin önemli stratejik kaynaklarından biri olmuştur. Osmanlı Devleti de kuruluşundan yıkılışına kadar geçen altı asırlık süreçte hüküm sürdüğü geniş coğrafyada farklı doğal maden kaynaklarından mevcut imkânlar çerçevesinde istifade etmiştir. Ancak teknik ilerlemelere bağlı olarak XIX. yüzyılda Dünya’da madencilik alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa’da modernleşen madencilik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında da uygulanabilmesi için birtakım temel düzenlemeler yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda öncelikle devletin bürokratik yapılanmasında madencilik alanının kurumsallaşması ve kanuni zeminin oluşturulması üzerinde durulmuş, bu alana yönelik özel bir eğitim sisteminin olmayışı mühendis ihtiyacını beraberinde getirmiş ve yabancı uyruklu maden mühendisleri istihdam edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti hizmetine giren ilk yabancı mühendislerden olan Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach'ın faaliyetleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde bulunan arşiv belgeleri ile Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan kayıtlar çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Yaklaşık yarım asır Osmanlı madenlerinde görev yapan W. Fischbach hem pek çok maden sahasında üretim ve inceleme süreçlerinin önemli bir parçası olmuş hem de raporlarıyla Osmanlı madencilik sektörüne dair görüşlerini dile getirmiştir. Bununla birlikte kendi icadı olarak ifade ettiği altın arama makinesi ile de denemelerde bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı Devleti, Madencilik, Mühendislik, Yabancı Uzmanlar, Wilhelm Fischbach.

## Abstract

Since the earliest times of human history, mining has been one of states' most important strategic resources. The Ottoman Empire also benefited from different natural mineral resources within the framework of the existing opportunities in the vast geography it ruled in the six centuries from its establishment to its collapse. However, due to technical developments, there were significant developments in the world's mining field in the 19th century. For modern mining activities in Europe to be carried out in Ottoman lands, it became necessary to make some basic arrangements. In this context, the institutionalization of the mining field in the state's bureaucratic structure and the establishment of a legal basis were first emphasized. In addition, the lack of a particular education system for this field in the Ottoman Empire brought about the need for engineers, and foreign mining engineers were employed. The activities of the German mining engineer Wilhelm Fischbach, one of the first foreign engineers to enter the service of the Ottoman Empire in the second half of the 19th century, constitute the subject of this study. The archival documents in the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of State Archives, and the records in the Directorate of Mineral Research and Exploration archive constitute the central axis of the study. W. Fischbach, who worked in the Ottoman mines for nearly half a century, was not only an essential part of the production and inspection processes in many mining sites but also wrote his views on the Ottoman mining sector with his reports. He also experimented with his invention, a gold prospecting machine.

**Keywords:** Ottoman Empire, Mining, Engineering, Foreign Experts, Wilhelm Fischbach.

### Extended Abstract

Mines have been a strategic asset for all states throughout history. These mineral resources, used primarily for economic and military needs, also had an essential place for the Ottoman Empire. Since the establishment of the Ottoman Empire in the 14th century, the mining system, which was mainly based on Islamic rules, started to change as of the 19th century. Significant reforms were carried out in the 19th century (Tanzimat Period) to realize the modernization process experienced in Europe in the Ottoman mines. In these years, legal infrastructure and bureaucratic institutionalization processes related to the mining field were initiated, and foreign experts were utilized to overcome the lack of engineers in the country. The German mining engineer Wilhelm Fischbach, the subject of this study, is an important figure who served in the Ottoman Empire for more than half a century after 1860. In this context, the activities of the German mining engineer in Turkey are tried to be revealed based on about ninety archival documents kept in the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of State Archives, Presidency Ottoman Archives, and more than twenty research reports written by Fischbach himself in the Directorate of Mineral Research and Exploration.

In his own words, Wilhelm Fischbach, in 1860, in the city of Cologne, accepted a job offer, came to Ottoman territory, and started working at the Pelitli mine near Gebze. In the 30 years following the Pelitli mine, the Prussian mining engineer chronologically worked in different mining areas in Thessaloniki, Prizren, Adana, Keban and Ergani, Tekirdağ. In the 1890s, W. Fischbach attempted to retire after 30 years of Ottoman service but was unable to achieve this goal. After lengthy correspondence with the Ottoman administration, it was decided that the German engineer was not qualified to retire from the Ottoman Empire.

By 1900, it is noteworthy that Fischbach had written numerous reports, recording his experiences in the Ottoman lands and his views on Ottoman mines. It is possible to see both Fischbach's research and observations in the Ottoman mines for almost half a century and the exciting events he experienced during this process in these reports, which are today in the Directorate of Mineral Research and Exploration. In these reports, Fischbach included his views on the mining areas of Afyon, Kütahya, Eskişehir, Bilecik, Sakarya, Ankara, Balıkesir and the importance and exploitation of ores such as coal, anthracite, silver, lignite, copper, lead, zinc, etc. in these areas. In addition to these local analyses of Fischbach, it is possible to reach Fischbach's comprehensive evaluations of Ottoman mines in his report titled "Bericht Über Die Minen Untersuchungen in der Türkei" in July 1902.

After nearly 45 years in the Ottoman service, W. Fischbach was appointed to a significant position in 1903. In January 1903, he was appointed as an engineer to the institution (Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne) that managed the personal income and expenses of the Ottoman sultans. Fischbach, who served in this position between 1903 and 1907, is seen to have conducted studies on mining areas in different geographies of the Ottoman Empire during these four years. He travelled to Taşöz Island, Kütahya Göynük, different cities of İzmir, Manisa, Thessaloniki, and Çanakkale, where he conducted mining research. One of the most interesting developments during this period was the gold prospecting machine named "Amalgamateur", which

Fischbach described as his own invention. However, it is understood from the archive documents that the targeted efficiency could not be obtained from this device, which was manufactured in the state's official repair shop.

By 1907, W. Fischbach's efficiency within the organization was being questioned. After examinations and evaluations, the Prussian mining engineer was dismissed from his position and assigned to Kastamonu as an engineer. It is understood from the archival documents that Fischbach's activities after his assignment to Kastamonu were quite limited, and he experienced economic problems. The last document we have been able to identify about him is a report he wrote in Galata, Istanbul, in 1910. In this report, he discusses the coal and oil potentials in different parts of the Ottoman territories.

In conclusion, the German mining engineer Wilhelm Fischbach, who came to Anatolia in 1860 and conducted research in the country for half a century, was one of the most prominent figures in the mining history of the last century of the Ottoman Empire. His research, his reports, and the problems he had with the Ottoman bureaucracy have been an interesting story of Ottoman mining history in the modernization period.

## Giriş

Madenler, tarihte kurulan tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti için de stratejik bir değer olmuştur. Devletin hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde yer alan madenler özellikle ekonomik ve askerî ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'ndeki madencilik faaliyetlerinin modern manada yasal bir mevzuat içerisinde yürütülmediği de dikkat çekmektedir. İslam hukukuna göre maden cevherinin bulunduğu yer, madenin işletme yetkisinin verilmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, sahihsiz (metruk) bir arazide bulunan maden cevherinin kullanım hakkı madeni bulana; vakıf arazisinde ilgili vakfa; mülk arazide bulunması halinde arazinin sahibi olan şahsa veya mîrî arazide ise devlet tasarrufuna bırakılması ve kamu arazisi olan mîrî arazi dışında kalan madenlerden 1/5 oranında vergi alınması usulü benimsenmiştir (Gökmen, 2007, s. 970). Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde madencilik faaliyetleri genel manada şer'î hükümler ekseninde ve bazen de örf, âdet ile mîrî menfaatler göz önünde tutularak yürütülmüştür (Çağatay, 1943, s. 119; Aktan, 2003, s.306-310; Balcı, 1994, s. 15-18; Tızlak, 1995, s. 75-91). Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrindeki kanunların çoğunluğunu maden kanunları oluşturmaktadır. Büyük oranda mîrî arazi içerisinde yer alan bu madenler emanet usulü ile idare edilmiş, hazineye gelir kaydedilmiştir (Akgündüz, 1990, s. 158). Bu dönemde genel teamüllere ilaveten maden sahaları özelinde yayımlanan kanunlarla da madencilik işlerine yön verildiği ve bazı maden sahalarında yasaklamalara gidildiği de görülmektedir (Ömek için bkz. Anhegger & İnalçık, 1956, s. 5-13). XVIII. Yüzyılda Darbhane idaresine bağlanan madenlerin idaresinde serbestiyet usulü benimsenmiştir. Bu usul vasıtasıyla maden emini, mültezim, malikaneci gibi unvanlara sahip maden idarecileri mahallî idarelerin müdahalesinden uzak bir şekilde (kadılar haricinde), geniş yetkilerle madenlerini işletebilmişlerdir. İdarî, malî ve hukukî açılardan müstakil bir birim haline gelen bu madenler, böylece daha etkin bir şekilde işletilmiş ve daha verimli bir üretim gerçekleştirilebilmiştir. Ancak madenlerin işletilme ve vergilendirilmesi hususlarında İslam hukukunun teorik esaslarının her zaman uygulanmadığı görülmektedir. Bölükbaşı, Osmanlı idaresinin maden üretiminin vergilendirilmesi hususunda İslami kaidelere her zaman uymadıklarını ifade etmekte, bu nedenle de teorik metinlere dayanarak ifade edilen vergilendirme oranı değerlendirmelerinin yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmekte, maden muhasebe defterlerine müracaat edilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır (Bölükbaşı, 2013, s. 78-82).

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde tesis edilen madencilik bürokrasisi ve maden çıkartma faaliyetlerinin çağdaşı Avrupa ülkeleri ile yarışır bir seviyede olduğu değerlendirilmektedir. Ancak XVIII. yüzyıldan sonra madencilik alanında yaşanan gelişmelere Osmanlı Devleti'nin ayak uyduramaması, ülkedeki madencilik sektörünün geri kalmasına neden olmuş, madencilik alanında nitelikli eleman eksikliği giderek gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Keskin, 2007, s. 81). Tızlak tarafından yapılan araştırmaya göre XIX. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren çok sayıda maden bulunmakta ancak önemli bir bölümü devlet eliyle işletilen bu maden ocaklarının büyük bir kısmı zarar etmektedir (Tızlak, 1996, s. 704-714; Bayartan, 2008, s. 137-155). Devlet yönetiminin birçok alanında kapsamlı bir değişimin yaşandığı Tanzimat yıllarında Osmanlı madencilik sektörünün iyileştirilmesi adına düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1842 yılında madenlerin verimli bir şekilde işletilmesi için gerekli çalışmaları yürütmekle sorumlu Maâdin Meclisi kurulmuştur (Mutaf, 2010, s. 295). 1858 yılında yayımlanan Arazi Kanunnâmesi'nde yer alan bazı hükümler madencilik alanında Osmanlı Devleti'ndeki ilk modern hukuk metinlerini oluşturmuştur. İlgili kanunla mîrî arazi ve vakıflara tahsis edilen arazilerde bulunan madenlerin devlete ait olduğu, araziye elinde bulunduran şahsın madene sahip olma hakkının

bulunmadığı, ancak şahsın arazisini dilediği gibi kullanamamasından dolayı kendisine bir bedel ödenmesi gibi maddelere yer verilmiştir (Birbudak, 2018, s. 16; Gökmen, 2007, s. 971). 1861 yılında ise Osmanlı Devleti'ndeki ilk müstakil maden kanunu olan Maden Nizamnâmesi (BOA. C.DRB. 41/2044; Birbudak, 2018, s. 24-44) yayımlanmıştır. Beş bölüm ve 54 maddeden oluşan 1861 Maden Nizamnâmesi, maden araştırma usulleri, maden ruhsat izni çıkartılma süreçleri, maden işletme düzeninin temel prensipleri, denetimi, maden bölgesinde yaşayan halkın ve çevrenin korunması, maden gelirlerinin vergilendirilmesi gibi konularda hükümler içermiştir (Birbudak, 2018, s. 20). Bu nizamnamenin ardından Osmanlı maden ocaklarında özel teşebbüsün etkinliği artmaya başlamış ve zaman içerisinde maden işletmecileri arasında yabancı girişimciler oldukça güçlü bir yere gelmeye başlamıştır (Gökmen, 2007, s. 975-981). Eyaletlerde maden mühendislerinin görev yapmaya başlaması ve bu mühendislerin İstanbul'da bulunan Maâdin Meclisine katkı sağlamaları kararı da yine bu kanunla yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnâmeden sonra Osmanlı topraklarındaki madencilik faaliyetlerinin yeni bir düzene kavuştuğu, Osmanlı madenlerinin kademeli olarak yabancı kişi-kurum ve işletmeler tarafından işletilmesine imkân sağlandığı görülmektedir (Birbudak, 2018, s. 20). 1861 tarihli nizamnâme doğrultusunda bazı eyaletlerde mühendis istihdamı kararı alınması Osmanlı ülkesinde görev yapan yabancı maden mühendisi sayısının artmasında şüphesiz etkili olmuştur. Bununla birlikte önceki dönemlerde maden bulunma olasılığı yüksek olan yerlerde görevlendirilen arayıcılar<sup>2</sup> yerine bilimsel metotlarla çalışacak mühendisler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach'ın Osmanlı hizmetine girişi de 1861 yılındaki Maden Nizamnâmesi'nin yayımlanmasından hemen öncesine tesadüf etmektedir.

### 1. Wilhelm Fischbach'ın Osmanlı Ülkesine Gelişi

Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach'ın kendi ifadesine göre Osmanlı Devleti hizmetine giriş tarihi 1860 yılıdır. 1908 yılında dönemin Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'ya yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre 1860 yılı itibarıyla Köln'de yaşayan Fischbach, Transvaal'de<sup>3</sup> çalışması için yapılan bir iş teklifini reddederek Esmâ Sultan'a ait bir maden sahasında fabrika inşa etme görevi için Osmanlı ülkesine gelmiş<sup>4</sup> ve bu tarihten sonra da buradan ayrılamamıştır (BOA. ML.EEM. 686/17).

Fischbach tarafından kaleme alınan bir raporda kendisinin bu madende göreve başlama hikâyesine dair ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Kaleme aldığı "*Der-saâdet Kurbunda Kâin Pelidli Ma'den-i Hümâyûnu'na Dâir Bir Rapordur*" (Rapport sur la Mine Impériale de Pelidli près de Constantinople) tercüme başlığına sahip ancak tarihi belirtilmeyen raporunda Fischbach, Osmanlı Devleti hizmetine giriş sürecini özetle şu şekilde anlatmaktadır: 1265 yılında<sup>5</sup> Plathner isimindeki bir Alman tarafından Pendik'e iki saat mesafede bulunan Pelitli'de<sup>6</sup> gümüş ve altın içeren bir kurşun madeni keşfedilmiştir. Berlinli madenci buraya biraz masraf yaptıktan sonra Osmanlı hanedanından Esmâ Sultan'ın dikkatini Pelitli madenine çekmeyi başarmış ve maden sahasına 2.000 Osmanlı lirası harcama yaptıktan sonra Esmâ Sultan'ı bizzat madene getirtmeyi başarmıştır. Bu ziyaret esnasında yapılan antlaşmaya göre Plathner'in yıllık 1.300 lira (130.000 kuruş) karşılığında madeni kendi hesabına işletmesine karar verilmiştir. Pelitli madenini işletme hakkını elde eden

<sup>2</sup> Arayıcılar meselesi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Kartalkanat (2004), "Osmanlılarda Madencilik", Jeoloji Mühendisliği Dergisi, C. 28, S. 1, ss. 39-59.

<sup>3</sup> Güney Afrika bölgesindeki maden sahasını kastetmektedir. (T.S.B.)

<sup>4</sup> Fischbach, Ohannes Paşa'ya yazdığı mektubunda aradan geçen yaklaşık 40 yılın ardından Transvaal'e gitmek yerine Türkiye'ye gelmekten pişmanlık duyduğunu da belirtmektedir.

<sup>5</sup> Bu tarih eğer Hicrî ise 1848-1849; Rumî ise 1849-1850 yıllarına tekabül etmektedir. (T.S.B.)

<sup>6</sup> Bugün Gebze sınırları içerisinde bir mahalledir. (T.S.B.)

Plathner bu iş için Galata ahalisinden bir ortak bulmuş ve ortağı da madende görev yapması için İngiltere'den bir mühendis getirtmiştir. Fischbach'ın anlatımına göre Pelitli'ye gelerek madende çalışmaya başlayan bu İngiliz mühendis her gün sarhoş bir şekilde çalışmış ve bir gün maden sahasında yaşanan bir kavgada Karadağlı bir işçi tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Plathner, Köln'e gelerek madenin işletilmesi ve madende kullanılacak makinelerin üretimi için kendisine teklifte bulunmuştur. Fischbach, hem Plathner'in parası ve itibarı sona erdiğinden hem de maden çalışmaları kesintiye uğradığından ilk başta bu teklifi kabul etmediğini belirtmekte ancak ertesi sene, 1860 yılında<sup>7</sup>, Osmanlı hizmetine girdiğini ifade etmektedir (BOA. Y. PRK. HH. 34/76).

Fischbach'ın 1900 yılı Kasım ayında Gebze'deki maden sahalarını konu edinen bir başka raporunda Pelitli madeninde çalışmaya başlama hikâyesine kısaca tekrar değindiği görülmektedir. Bu raporda 1859 yılında Pelitli madeninde çalışmaya başladığını ifade etmekte, Plathner'in en gerekli maden malzemelerini dahi alacak sermayesinin bulunmadığına dikkat çekmektedir (Fischbach, DR00508).

Fischbach tarafından 1902 yılında kaleme alınan "*Türkiye'deki Maden Araştırmalarına İlişkin Rapor*"da ise yine aynı konu ile ilgili başka ayrıntılar yer almaktadır. Bu raporda ifade edilene göre Plathner tarafından keşfedilen maden sahasında çalışmalar başlamış, ancak Alman mühendisin sermayesi bitince hanedandan Esmâ Sultan madene ortak olmuştur. Bir müddet sonra maden sahasını ziyaret eden Esmâ Sultan, maden sahasını belirlenen yıllık bedel karşılığında Plathner'e bırakmış, Plathner de yanına Sivan isimli bir İngiliz'i ortak almıştır. Kurulan yeni ortaklığın ardından İngiltere'nin Newcastle şehrinden bir mühendis getirilmiş, içkiye düşkün olan bu mühendis Karadağlı bir işçi tarafından öldürülmüştür. Fischbach'ın bu raporunda ifade ettiğine göre; kendisi 1859 yılında bu İngiliz mühendisin yerine Pelitli'de göreve başlamış, ancak bir müddet çalıştıktan sonra Plathner'in mali sorunlar yaşaması üzerine Pelitli'den ayrılarak Selanik'e gitmiştir (Fischbach, DR00380).

Sonuç olarak gerek Fischbach tarafından Ohannes Paşa'ya hitaben kaleme alınan mektup ve gerekse Pelitli ve Gebze yahut diğer maden sahaları için hazırladığı raporlarda yer alan ifadeler karşılaştırıldığında Wilhelm Fischbach'ın Osmanlı Devleti'ne gelişi meselesi aydınlanmaktadır. Ancak yine de bu hususta birtakım tutarsızlıklar dikkati çekmektedir. Öyle ki, ilk belgede Fischbach Esmâ Sultan'a ait Pelitli'deki madende fabrika kurmak göreviyle Osmanlı ülkesine geldiğini beyan etmesine rağmen, ikinci belgede bu teklifi reddettiğini ancak bir sene sonra Osmanlı madenlerinde göreve başladığını ifade etmektedir. Ayrıca tarihlendirme açısından da metinler arasında birtakım sorunlar bulunmaktadır. Son raporda ise farklı birtakım ayrıntılar yer almaktadır. Ancak tüm bu veriler neticesinde Wilhelm Fischbach'ın 1859 ya da 1860 yılında Anadolu'ya geldiği ve Osmanlı Devleti hizmetine girdiği, ilk görev yerinin de Pelitli'deki maden olduğu anlaşılmaktadır.

## 2. Wilhelm Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa Nezâretindeki Görevinden Önceki Faaliyetleri (1860-1903)

Tespit edebildiğimiz arşiv kayıtlarından Fischbach'ın Osmanlı hizmetine girdiği 1859/1860 yılından Hazîne-i Hâssa bünyesinde görevlendirildiği tarih olan 1903 yılına kadar geçen döneme ait görevleri ve icraatlarıyla ilgili tam anlamıyla kapsamlı ve kronolojik bir çizelge oluşturmak mümkün değildir. Eldeki

<sup>7</sup> Hem Fransızca metinde hem de Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilen kısımda "1266 (1860)" ifadesine yer verilmiştir. Ancak 1266 senesi Hicrî takvimde 1849/1850; Rumi takvimde ise 1850-1851 yılına denk gelmektedir. Muhtemelen metinde 1276 yerine sehven 1266 yazılmıştır. (T.S.B.)

belgelerin hem sayısal açıdan az olması hem de içerik bakımından kısıtlı veri barındırması nedeniyle bu döneme dair bilgiler oldukça kopuk bir şekilde ilerlemektedir<sup>8</sup>. Fischbach'ın Osmanlı hizmetinde geçen ilk 40 yılına dair elde ettiğimiz bilgiler şu şekildedir:

Wilhelm Fischbach'ın kendi ifadesine göre Osmanlı hizmetine girmesine vesile olan Pelitli'den sonraki görev yeri Selanik olmuştur (Fischbach, DR00380). Ancak bu dönemde Selanik'teki faaliyetlerine dair kapsamlı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu hususta elde edebildiğimiz tek veri 1900 yılında Gebze'deki altın madenine dair kendisi tarafından kaleme alınan raporda yer alan bilgilerden ibarettir. Söz konusu raporda ifade ettiğine göre Fischbach, 1863 yılında bir maden şirketi namına Tayyip Mehmed Efendi'nin almış olduğu dört ayrı maden imtiyazı kapsamında Selanik'e gittiğini ancak Selanik Vâlisi Akif Paşa'nın maden sahasını ziyareti sırasında beklediği bahşiş alamadığı için madeni kapatmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Fischbach, Selanik'te madenlerin Vâli Akif Paşa tarafından kapatıldığını iddia etmekle birlikte Selanik'ten ayrıldıktan sonra Akif Paşa'nın demir atölyesinde ve Arnavutluk'taki madenlerinde çalışmaya başladığını da ifade etmektedir (Fischbach, DR00508).

Fischbach'ın 1860'lı yılların sonlarında Prizren bölgesinin haritalarını çıkarttığı anlaşılmaktadır. Kendisi tarafından çizilen 1869 tarihli haritada Prizren'deki yollar, akarsular ve yerleşim yerlerine dair bilgilere yer verilmektedir (BOA. HRT. h.. 308). Yine Fischbach tarafından çizilen 1870 tarihli ikinci bir haritada ise 1870 yılı mayıs ayı itibarıyla Prizren'de vilayet sınırları dahilinde yeniden düzenlenen yolların güzergâhı, oluşturulan yeni rotalar neticesinde yerleşim birimleri arasında oluşan mesafelerle ilgili bilgilere yer almaktadır (BOA. HRT. h.. 309).

Arşiv kayıtlarından Wilhelm Fischbach'ın 1870'li yılların başında Adana'ya başmühendis olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1873-1874 (Rumî 1289) yıllarında çizilmiş ve Adana vilayeti genelindeki madenlerin gösterildiği haritalar bizzat kendisi tarafından hazırlanmıştır (BOA. HRT. h.. 1554; 1835). Fischbach tarafından hazırlanan bir başka harita 1 Nisan 1873 tarihli olup Adana vilayetine bağlı Karsantı'da<sup>9</sup> bulunan Karaköy'de yer alan bir demir madenini göstermektedir. Haritanın sol alt köşesinde "Adana Vilâyeti Başmühendisi Fischbach tarafından hazırlandığı" bilgisine yer verilmiştir (BOA. HRT. h.. 1374; 2580). 1874 yılı temmuz ayına ait bir başka çalışmasında ise Alman maden mühendisinin Adana Acıman Yaylasındaki Mihlioluk'ta bulunan maden bölgesini haritalandırdığı anlaşılmaktadır (BOA. HRT. h.. 2551). Bununla birlikte 1875 yılında Adana'ya gelen İngiliz seyyah Edwin John Davis, burada Alman maden mühendisi Fischbach ile karşılaştığını belirtmektedir. Davis'e göre uzun süredir Osmanlı Devleti için çalışan ve giderek Türklere benzeyen Fischbach'ın Kilik Nehri civarında antik dönemde işletilen bir altın madeni keşfettiğini, bu madende bir miktar altının yanı sıra zengin gümüş damarının da bulunduğu ancak Osmanlı idaresinin bu madeni göz ardı ederek işletmediğini söylediğini bildirmektedir (Şahin, 2016, s. 66). Davis, Fischbach'ın bu madene ilaveten Yumurtalık Ayas mevkiinde zengin bir kömür madeni bulunduğunu, durumdan dönemin Adana Valisi Mahmud Paşa'yı haberdar ettiğini ancak bu girişiminden de bir sonuç elde edemediğini

<sup>8</sup> Wilhelm Fischbach ile ilgili olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) bünyesinde yapılan taramalar neticesinde 90 kadar kayıt tespit edilebilmiştir. En eski tarihli Hicrî (h.) 1286 (1869-1870), en yenisi ise h. 1328 (1910-1911) yılına ait olmak üzere yaklaşık 40 yıllık bir döneme yayılan bu belgelerin bazı yıllarda yoğunlaştığı, bazı dönemlerde ise çok kısıtlı kaldığı görülmektedir. Örneğin 1880-1889 yılları arasında Wilhelm Fischbach ile alakalı sadece 1 kayıt tespit edilebilmişken, 1900-1909 yılları arasında kapsayan dönemde ise tam 77 ayrı arşiv kaydına ulaşılmıştır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki; bu belgelerin neredeyse yarısı maaş ödeme evraklarını içermektedir.

<sup>9</sup> Bugün Adana'ya bağlı Aladağ ilçesidir. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2017, s. 29.



anlattığını<sup>10</sup> da belirtmektedir (Şahin, 2016, s. 66-67). Fischbach 1901 yılında Tekirdağ'daki petrol rezervlerini konu edinen raporunda konudan bağımsız olarak Çinliler tarafından uygulanan basit usul halatlı sondaj yöntemi ile Adana'da kuyular açtığını ifade etmektedir (Fischbach, DR00184). Tam olarak tarihi tespit edilememekle birlikte Wilhelm Fischbach'ın bu yıllarda bir dönem Adana vilayetine bağlı İçel sancağında başkondüktörlük görevinde bulunduğu da anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 927/22; HR. TH. 146/100).

1870'li yılların ikinci yarısına gelindiğinde Wilhelm Fischbach'ın Adana'dan ayrılarak Keban ve Ergani maden bölgelerinde göreve başladığı anlaşılmaktadır. Yine kendi beyanına göre 1877 yılında Keban'da bulunan maden sahasında incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilen Fischbach, yeni görev yerinde işler halde bulunan ancak birtakım idarî ve malî sorunlar yaşanan bir madenle karşılaşmıştır. Fischbach'a göre dönemin maden müdürü Bedros Kuyumcuyan ile görevli Alman mühendis Dr. Weiss, Keban madenini Avrupalı bir şirkete vermeye çalışmaktadır (Fischbach, DR00384). Ancak Fischbach'ın buradaki görevinin oldukça kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki, Sayan'ın belirttiğine göre Fischbach'ın çalışmalarından pek memnun kalınmadığı için Keban'daki<sup>11</sup> görevine son verilmiştir (Sayan, 2016, s. 9). Keban'daki görevinin ardından aynı yıl içerisinde, 1877 yılı mart ayında, bir senelik sözleşme ve aylık 25 lira maaşla Ergani madeninde istihdam edilen Fischbach, sözleşme süresi sona erdikten sonra yeni bir kontrat imzalanmaksızın iki buçuk sene daha Ergani madenlerinde görev almaya devam etmiştir. Ancak 1880 yılı Eylül ayına gelindiğinde kendisinden yeterince istifade edilemediği gerekçesiyle<sup>12</sup> Fischbach'ın görevine bir kez daha son verilmiştir (BOA. ŞD. 927/22). Fischbach Ergani'de görev yaptığı dönemde, 1879 yılı ocak ayında, Mamuretülaziz ve Maden sancaklarını gösteren bir harita hazırlamıştır (BOA. HRT. h. 615).

Alman maden mühendisinin 1880'li yıllardaki faaliyetlerine dair herhangi bir kayıt olmayıp bir sonraki bilgi ancak 1890'lı yıllara aittir. 1892 yılında Trakya bölgesinde görevlendirilen ve Şarköy taraflarındaki Ganos köyü yakınlarında bir nehirden duyulan yoğun petrol kokusuna binaen bölgede araştırmalarda bulunan Fischbach'ın çalışmalarından bir netice elde edilememiştir (Lokman, 1969, s. 219). Mayıs 1901 tarihli raporunda Fischbach, söz konusu tarihte bir Rum müteahhit tarafından Ganos<sup>13</sup> yakınlarında bir dere içerisinde duyulan petrol kokusuna istinaden bölgeye gittiğini ve çalışma başlatıldığını ifade etmekte ancak Rum

<sup>10</sup> Şahin, Davis'in kaleme aldığı bu satırları XIX. yüzyıl İngiliz gezi edebiyatının klasik söylemi olarak nitelendirmekte ve Osmanlı idarecilerine beceriksizlik ithamında bulunarak bu kaynakları işletecek güçlü bir devlete olan ihtiyacı vurgulamak suretiyle sömürgeci bir bakış açısını ön plana çıkarttığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır.

<sup>11</sup> Fischbach'ın bu olaydan 23 sene sonra kaleme aldığı raporda belirttiğine göre bir müddet sonra Keban'daki maden alet edevatı müzayede ile satılmış ve maden terk edilmiştir. Mühendisin kendi görüşüne göre; bu maden ton başına 10 liradan fazla kâr etme potansiyeline sahiptir. Fischbach raporunu şu değerlendirme ile sonlandırmıştır: "*Keban Madeni Anadolu'nun en zengin madenidir. Burada az bir tesisat sermayesiyle çok kazanç elde edilebilir. Lazım olan sermaye izabe ocaklarının yanında yığılmış, yarı erimiş, zengin cevherlerden çıkarılabilir. Çok zaman sürmez, Anadolu demir yolu Sivas, Malatya, Harput, Erzincan, Erzurum'dan geçecektir. O vakit bu madenler iki misli kıymetlenmiş olacaktır.*" Fischbach, DR00384.

<sup>12</sup> Buna mukabil Wilhelm Fischbach ise 10 Temmuz 1900 tarihinde kaleme aldığı raporunda yaklaşık çeyrek asır önce görev yaptığı Ergani maden bölgesini değerlendirmekte ve geride kalan 40 yıldan beri Osmanlı makamlarının Ergani bakır madenini ihmal ettiği görüşünü savunmaktadır. Fischbach'a göre Ergani madeni halen çok büyük kazanç elde edilebilecek bir değere sahiptir. Fischbach, DR00465.

<sup>13</sup> Fischbach 1901 yılına ait raporunda 1892 yılındaki araştırma seyahatinin ardından bölgede yaşanan gelişmeleri de kaleme almıştır. Alman maden mühendisinin belirttiğine göre bu olaydan bir süre sonra bir İngiliz şirketi tarafından bölgede üç kuyu açılmıştır. 1899 yılında bir kez daha Tekirdağ'a giden ve İngiliz şirketin açtığı kuyuları inceleyen Fischbach, %60 oranında parafin içeren yüksek tarifeli petrol bulunduğu hükmetmiştir. İngiliz şirketin karmaşık ve pahalı bir usulle petrol kuyuları kazdığını ifade eden Fischbach'a göre bu üç kuyudan kısa süre içerisinde 50.000 okka rezervuar elde edilmiştir. Alman maden mühendisine göre bölgede denizden kuzeye doğru 20 kilometre uzaklıkta bulunan Kestanbol civarında petrol aramak gerekir ve burada yapılacak çalışmalar için yaklaşık 100 güne ve 1.000 altına ihtiyaç vardır.

müteahhidin hileli bir numune getirmesi üzerine buradaki çalışmalarda ilerleme kaydedilemediğini bildirmektedir (Fischbach, DR00184).

1892 yılında Tekirdağ bölgesinde petrol araştırmalarında bulunan Fischbach'ın aynı yıl bir rapor ve beraberindeki iki harita ile bir dilekçe kaleme aldığı ve kendisinin uygun bir vilayet veya madende başmühendislik görevinde istihdamını talep ettiği görülmektedir. W. Fischbach'ın bu talebi Dâhiliye Nezâretince uygun bulunmuş ve 1892 yılı haziran ayında kendisinin münasip bir göreve atanmasına karar verilmiştir (BOA. DH. MKT. 1968/95). Görev talebine mukabil 1893-1894 yıllarına ait arşiv kayıtlarından kendisinin Adana'da ikamet ettiği ve emeklilik işlemleri ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Fischbach Osmanlı Devleti'ndeki hizmetlerine binaen emeklilik talebinde bulunmuş, ancak Mülkiye Tekâüd Dâiresinden Hâriciye Nezâretine yazılan 3 Mayıs 1893 tarihli yazıda Adana'da ikamet etmekte olan Alman mühendis Wilhelm Fischbach'ın emekliliği hakkında sefâretten gelen yazılar ve elde edilen hizmet cetvelindeki kayıtlar doğrultusunda ilk olarak 1285<sup>14</sup> senesinden 1305<sup>15</sup> senesi sonuna kadar 19 yıllık bir memuriyetinin bulunduğu belirtilmektedir. Sonrasında 1306 senesi Mart'ından<sup>16</sup> beri belediye mühendisliği görevinde bulunduğu, ancak taşra belediye memurlarının emeklilikten istisnası ve maaşlarında emekli kesintisi bulunmadığı için belediyedeki görevinin söz konusu emeklilik hesabına katılamayacağı bildirilmiştir. Yazıda sonuç olarak mevcut durumda Fischbach'ın hizmet süresinin 19 seneden ibaret olduğu ve kanunlara göre emeklilik hakkının 30 sene hizmetten sonra elde edilebilmesinden dolayı kendisine emekli maaşı bağlanmasının kanunen mümkün olmadığı bildirilmiştir. Arşiv kayıtlarından Fischbach'ın emeklilik hususundaki bu olumsuz karara rağmen girişimlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kasım 1893'te Alman Sefâreti'nden gelen yazıda Alman vatandaşlarından mühendis Wilhelm Fischbach'ın bazı vilayetlerde maden mühendisi sıfatıyla 30 seneden uzun süredir Osmanlı Devleti hizmetinde bulunduğu ve emeklilik hakkını elde etmek için vermiş olduğu 1892 Şubat ve Ağustos tarihli arzuhallerine binaen emekli edilmesi yahut hükümet tarafından sebepsiz yere işten çıkarıldığı için kendisinden kesilen emekli aidatlarının iadesi talep edilmiştir. Alman elçiliğinden gelen yazı üzerine 1894 yılı ocak ayında Hâriciye Nezâreti, Fischbach'ın emeklilik meselesini incelenmek üzere konuyu Şûrâ-yı Devlete havale etmiştir. Bundan sonraki belgelerden Şûrâ-yı Devletin ilgili kurumlardan bilgi istediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Orman ve Maâdin ve Ziraât Nezâreti ile Mülkiye Tekâüd Sandığından Şûrâ-yı Devlete hitaben gerekli bilgiler aktarılmıştır. İlk olarak 1894 yılı Mart ayında Orman ve Maâdin ve Ziraât Nezâretinden Şûrâ-yı Devlet Riyâsetine yazılan yazıda, yapılan incelemeler neticesinde Wilhelm Fischbach'ın 1877 yılı Mart ayında bir senelik bir sözleşme ve 25 lira maaşla Ergani madeninde istihdam edildiği, sonrasında iki buçuk sene 15 gün kontratsız çalıştırıldığı, en nihayetinde kifayetsizliği nedeniyle 1880 yılı Eylül ayında azledildiği ve bu dönemde aldığı maaşlarından emeklilik için herhangi bir kesinti yapılmadığı bildirilmiştir. 21 Ağustos 1894 günü Mülkiye Tekâüd Sandığından gönderilen ve Şûrâ-yı Devlete sunan cevap yazısında Fischbach'a daha önceden de cevap verildiği vurgulanarak Ergani maden sahasındaki hizmeti sırasında kendisine ödenen maaşından emeklilik ile ilgili herhangi bir kesinti yapılmadığı ifade edilmektedir. Aynı yazıda sadece Adana vilayetinden gelen yazıda Fischbach'ın İçel sancağı başkondüktörlüğü görevinde bulunduğu dönemde maaşından 3.020,5 kuruş (yaklaşık 30 lira) kesinti yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu yazıda bu bilgilere ilaveten Memûrîn-i Mülkiyye Tekâüd Karâmâmesi'nin 46. maddesi mucibince memurların maaşlarından yüzde 5 oranında emekli kesintisi yapıldığı, emeklilik için 30 sene hizmet şartı olduğu, bu şartı yerine getiremeyenlerin ödedikleri aidatı geri almaya haklarının bulunmadığı

<sup>14</sup> Miladî 1869-1870 yıllarına tekâbül etmektedir. (T.S.B.)

<sup>15</sup> Miladî 1889-1890 yıllarına tekâbül etmektedir. (T.S.B.)

<sup>16</sup> Rumî takvimde 1306 yılı Mart ayı 13 Mart 1890 gününden başlamaktadır. (T.S.B.)

da belirtilmiştir (BOA. ŞD. 927/22). Sonuç olarak Şûrâ-yı Devlet Reis Vekili tarafından imzalanan 1894 yılı Eylül ayına ait resmî belgeyle Wilhelm Fischbach'ın ya emeklilik hakkının verilmesi ya da maaşından yapılan kesintinin kaldırılması/iadesi yolundaki talebine karşılık yapılan inceleme neticesinde İçel sancağındaki görevi haricinde başka bir emeklilik kesintisi yapılmadığı tekrar edilmiştir. Ayrıca mevcut çalışma süresinin tekaütlük için gerekli süreyi karşılamadığı bir kez daha ifade edilerek emekli edilemeyeceğine hükmedildiği tekrar bildirilmiştir (BOA. HR. TH. 146/100). Böylece Fischbach'ın yaklaşık 3 yıldır sürdürdüğü emeklilik talebi ilgili makamlarca kesin olarak reddedilmiştir.

Başarısızlıkla neticelenen emeklilik girişiminin ardından arşiv kayıtlarında 1896 yılında bir kez daha karşımıza çıkan Alman maden mühendisinin bu dönemdeki resmî görevine dair net bir bilgimiz bulunmamaktadır. Aydın genelinde bulunan altın madenleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar neticesinde hazırlamış olduğu 19 Ocak 1896 tarihli raporu dönemin Aydın Valisi Kâmil Paşa'ya<sup>17</sup> takdim eden Fischbach raporunda Gediz, Menderes, Bakırçay nehirleri civarında antik dönemden bu yana meşhur altın madenleri olduğunu ve burada bulunan altın kumlarının yıkanarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Raporunda Amerika, Avustralya, Orta Asya ve Güney Afrika'daki altın madenciliği usullerine dair kısa bir bilgi vermiş, Osmanlı madenlerinin bu ülkelerden aşağı kalmadığı, buradaki madenlerin toz haline getirilmesinin daha kolay olduğu tespitinde bulunmuştur. Fischbach yeni nizamname gereğince alınacak rüsumları bildirdikten sonra bölgede açılacak bir madenin maliyetine dair hesaplamalara da raporunda yer vermiştir. Buna göre maden sahasından çıkartılacak kumların veya toz haline getirilmiş madenin tahliyesi için gereken makinenin 50 liraya imal edilebildiğini, bu makine ile bir günde 30.000 kırye<sup>18</sup> kum devredilebildiğini ve el işleri için de 10 işçiye ihtiyaç olduğunu belirtmiş, 800 kırye veya 1.000 kiloda ortalama 2 ile 6 dirhem arasında cevher çıkabileceği hesabını yapmış ve bu cevherin ülke içerisinde dirhem başına 85-88 kuruş arasında bir bedelle satılabileceğini ifade etmiştir. Raporunda Aydın vilayetinde altın madeni aranmasının gayet faydalı bir iş olacağını vurgulayan Fischbach, en iyi maden sahalarının kara ve demir yolu hattının yakınında bulunan araziler olduğunu belirterek, Anadolu'daki altın madenlerinin birkaç sene içerisinde Güney Afrika'daki Transvaal madenleri ile yarışacak hale gelebileceğini iddia etmiştir (BOA. Y. EE. KP. 6/533).

1900 yılına gelindiğinde Wilhelm Fischbach'ın faaliyetleri ile ilgili olarak çok sayıda rapor kaleme aldığı ve bu raporlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarındaki madenler hakkında görüş ve izlenimlerini dile getirdiği görülmektedir. Bugün Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğünde bulunan bu raporlardan Fischbach'ın Osmanlı madenlerinde neredeyse yarım asra dayanan araştırma ve gözlemlerini rapor ettiği dikkat çekmektedir. Fischbach'ın geçmiş yıllardaki maden araştırmalarından farklı olarak yeni maden bölgeleri ve bu maden bölgelerine dair kaleme aldığı raporlardan ön plana çıkan hususlar aşağıda sıralanmaktadır.

Wilhelm Fischbach, 15 Ağustos 1900 tarihli raporunda Kütahya'nın güneyindeki Afyon'un Çay yöresinde bir maden damarı olduğunu ifade etmektedir. Çay tren istasyonuna 25 kilometre mesafede 1.900 metre irtifada kalın bir maden damarının bulunduğunu ve bu maden damarının göle doğru uzandığını kaleme alan Alman mühendis, buradaki kömürün cinsinin umumiyetle antrasit olduğu görüşündedir (Fischbach, DR00080). Fischbach'ın 10 Nisan 1901'de İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme aldığı bir diğer rapor Afyon

<sup>17</sup> Bu tarihteki Aydın Valisi Kâmil Paşa, Osmanlı Devleti'nin son döneminin önde gelen siyasetçilerinden Kıbrıslı Kâmil Paşa'dır. Dört dönem sadrazamlık görevinde bulunan ve son olarak 1913 yılında Bâb-ı Âli Baskını neticesinde sadarettten ayrılmak zorunda kalan Kâmil Paşa, 1895-1907 yılları arasında 11 sene Aydın Valiliği görevini yürütmüştür. Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 393.

<sup>18</sup> Birim olarak 1 kırye yaklaşık olarak 1.3 kilograma denk gelmektedir. (T.S.B.)

Bolvadin civarında bulunan madenlerle ilgilidir. “*Diber’de Zuhur Eden Kömür Yatağı, Bolvadin Civarında Çay İstasyonunun Karşısı*” başlıklı raporda Fischbach Bolvadin’e 5 kilometre mesafedeki Diber köyünün maden sahası olduğunu ve burada açılacak maden galerisinin masrafının 50 lira civarında olacağını bildirmekte ancak hasat zamanı olduğu için işçi bulamadıklarını ifade etmektedir (Fischbach, DR00079).

Wilhelm Fischbach, 15 Ağustos 1900 tarihli bir başka raporunda Kütahya’nın 50 kilometre kuzeyinde bulunan Büyük İlet ile Küçük İlet köyleri arasındaki Güragaç mevkiinde<sup>19</sup> kömür cevherinin bulunduğunu ve yol kenarındaki açık mostradan halkın kısmi kömür ihtiyacını karşıladığını belirtmekte ve Kütahya-Tavşanlı demir yolu hattının yapılması halinde burada kurulacak olan madenden<sup>20</sup> nakliye işlemlerinin kolaylaşacağı değerlendirilmesinde bulunmaktadır (Fischbach, DR00077). Fischbach’ın Kütahya yöresine ait bir başka raporu ise Gümüşköy’deki<sup>21</sup> maden sahasıyla ilgilidir. 15 Ağustos 1900 tarihinde İstanbul’da kaleme aldığı bu raporda, Kütahya’nın 20 kilometre kuzeybatısında bulunan Gümüş köyünde çok eski gümüş ve altın içeren bir kurşun madeni bulunduğunu, köyde pek çok yerde eski maden ocağı kalıntılarına rastlandığını, bölgede yapılan araştırmalardan köy halkının bugün hala “*Maraşlı*” dedikleri sarı kırmızı demir ocker cevherinin çıkartıldığını anlaşıldığını ifade eden Fischbach, eski zamanlarda silah kurşununa fazla lüzum olmadığından yalnız gümüş ve altın çıkartıldığı değerlendirilmesinde bulunmakta ve eski maden kuyularının daha derin ve yeni usullerle kazılması halinde altın ve gümüş içeren yeni maden damarlarının bulunabileceği düşüncesine sahip olduğunu belirtmektedir (Fischbach, DR00374). Aynı yılın Ekim ayında İstanbul’da bulunduğu sırada kaleme aldığı bir başka raporunda ise Kütahya’nın 100 kilometre kadar güneybatısında, demir yolu hattının yakınlarında yer alan Karamanca köyü civarında 50 dönüme yayılan bir alan opal madeni bulunduğuna dikkat çeken Fischbach, mevcut konumunda bu madeni işlemenin imkânsız olduğu görüşünü beyan etmekte, ancak opal taşlarının kırılarak Avrupa’ya ihraç edilebileceğine dikkat çekmektedir (Fischbach, DR00659). Fischbach, Karamanca civarındaki bu maden sahasının Hazine-i Hâssa Nezâretinde görev yaptığı dönemde, 1903 yılında, bir kez daha gündeme getirecektir.

Fischbach 26 Ağustos 1900 tarihli bir başka raporunda Eskişehir’in İnönü mevkiindeki<sup>22</sup> linyit madeni ile ilgili görüşlerini dile getirmektedir. Buna göre İnönü bölgesinde iki linyit kömürü damarı mostrası tespit ettiğini ve incelemeleri neticesinde derinlerde iyi cins kömür çıkmasının muhtemel olduğunu ifade etmekte, kömür cevherinin İnönü tren istasyonuna yakın bir mevkide bulunmasından dolayı lokomotiflerle

<sup>19</sup> Bahse konu Büyük İlet ve Küçük İlet köyleri ile bugün Kütahya’nın Tavşanlı ilçesine bağlı Tunçbilek Beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Tunçbilek Belediyesinin kurumsal web sitesinde Büyük İlet köyünün bugünkü Demirbilek köyü olduğu; Küçük İlet köyünün ise günümüz Tunçbilek beldesinin merkez mahallesi konumunda bulunduğu belirtilmektedir.

<http://www.tuncbilek.bel.tr/sayfa.php?id=11> (03.08.2021).

<sup>20</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü’nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Tunçbilek bölgesi ile ilgili olarak bölgedeki linyit sahalarının büyük önem arz ettiği, Tunçbilek Termik Santrali’nin linyit ihtiyacının buradan karşılandığı ifade edilmektedir. MTA, “Kütahya İli Maden ve Enerji Kaynakları”,

[https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kutahya\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kutahya_madenler.pdf) (03.08.2021).

<sup>21</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü’nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Kütahya’da bulunan Gümüşköy maden yatağı ülkemizin işletilen tek gümüş yatağı olarak tanımlanmakta ve ton başına 178 gram gümüş tenörlü 21.5 milyon ton rezervin tespit edildiği bildirilmektedir. MTA, “Kütahya İli Maden ve Enerji Kaynakları”, [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kutahya\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kutahya_madenler.pdf) (01.05.2020). Bununla birlikte Kütahya Gümüşköy’deki maden sahası ile ilgili yapılmış iki ayrı çalışma için bkz. Ergun Kaptan (1982), “New Discoveries in the Mining History of Turkey in the Neighborhood of Gümüşköy, Kütahya”, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, S. 98, ss. 59-67; Ahmet Kartalkanat (2008), “Anadolu’da Madencilik Tarihçesi; Kütahya-Gümüşköy’de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları”, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, S. 137, ss. 91-97.

<sup>22</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü’nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda İnönü-İstasyon mevkiinde bulunan linyit zuhuru ile ilgili olarak tamamen jelleşmiş odundan ve kısmen de çok humuslu bitki artıkları mil, kum ve killerden oluştuğu ifade edilmektedir. MTA, “Eskişehir İli Maden ve Enerji Kaynakları”, [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Eskisehir\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Eskisehir_Madenler.pdf) (02.08.2021).

taşınabileceğini, Eskişehir havalisindeki lületaşı madenlerinde çalışan işçilerden yetenekli olanlarının alınıp bu kömür madeninde istihdam edilmeleri halinde iyi birer madenci olabilecekleri değerlendirmesinde bulunmaktadır (Fischbach, DR00375). Fischbach 1900 yılı Ekim ayına ait bir başka raporunda ise Eskişehir'in güneyindeki Gökçekısık mevkiinde istasyona yakın mevkide olası bir maden sahasına işaret etmektedir. Alman maden mühendisine göre Gökçekısık kenarında akan Şekilce Deresi yakınlarında bulunan maden sahasının demir oksit, kurşun oksit, manganez oksit, gümüş ve altın içerdiği düşünülmektedir (Fischbach, DR00379). Fischbach'ın 1900 yılı sonlarında bu bölge üzerine kaleme aldığı bir diğer rapor, Bilecik Osmaniye<sup>23</sup> bölgesindeki kömür madenleri üzerinedir. Söz konusu raporunda Sarmaşık köyü değirmeni altında müsait bir maden sahası bulunduğunu belirtmekte ve buradaki madenin Geyve-Akhisar-Mekece Ovası taraflarında da olması lazım geldiğini ifade etmektedir (Fischbach, DR00078). Alman maden mühendisinin bir başka raporu Geyve'ye 5 kilometre mesafedeki Ortaköy civarında Bokludere olarak adlandırılan mevkide yer alan antrasit damarını bildirmektedir (Fischbach, DR00148). Yine bir başka raporunda ise altın madeni olarak telakki edilen Geyve<sup>24</sup> madenini 6 sene evvel ziyaret ettiğini bildiren Fischbach, bu maden bölgesinin işletilmesi için imtiyaz talebi geldiğinde aslında burada altın değil bakır cevheri olduğunu dile getirmektedir (Fischbach, DR00321). Fischbach, 1900 yılı Kasım ayına ait bir başka raporunda Geyve ile Hamidiye arasında demir yoluna yakın bir mevkide altın madeni damarının bulunduğunu raporlamaktadır (Fischbach, DR00509). Fischbach'ın yine Geyve bölgesine yönelik olarak kaleme aldığı bir başka raporda ise 6 sene önce gerçekleştirilen araştırma ziyaretine atıfta bulunulmakta ve bakır damarını incelemek için yaptığı bu araştırma neticesinde bölgede kalko pirit ve az miktarda altın tespit ettiği belirtilmektedir. Tarih belirtilmemiş olan bu raporun devamında kış ve ilkbahar aylarında yamaçta yaşanan heyelan ile akan çamurların arasında maden cevherinin bulunduğu, her yağışın ardından köylülerin bölgeye gelerek altın ve gümüş aradıkları, buraya bir tesis kurulması halinde yılın 6 ayı çalışma imkânının bulunduğu ve büyük bir masraf yapılmaksızın çamurların yıkanması suretiyle maden geliri elde edilebileceği ifade edilmektedir (Fischbach, DR00511). Yazılış tarihi belirtilmemiş ve tek sayfadan oluşan bir başka raporunda da yine aynı bölgeyi konu edinen Fischbach, 6 sene önce Geyve tren istasyonuna 12.5 kilometre mesafedeki Doğançay geçidi üzerinde bir tepede bizzat kendisinin yoğun miktarda cüruf ve maden kuyuları müşahade ettiğini belirterek bunların simli kurşun ocaklarına ait olduğu görüşünü iddia etmektedir. Bununla birlikte kuyuların yıkıldığını ve içeri girilemeyecek vaziyette olduğunu raporlamakta, dağlık arazinin ormanla kaplı olmasından dolayı bu bölgede sadece yüzeyde madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğü düşüncesinden hareketle derinlerde iyi ve zengin maden cevherinin bulunabileceğini ifade etmektedir (Fischbach, DR00401).

Fischbach'ın rapor olarak kaleme aldığı bir başka maden sahası ise Ankara Kızılcahamam bölgesine aittir. Ankara'nın 90 kilometre kuzeydoğusundaki Çerkeş-Çankırı-Kastamonu yolu üzerinde 1.500 metre yükseklikte, bir asırdır işletilen Işık Madeni'nde<sup>25</sup> antimonlu simli kurşun bulunduğunu ifade eden Fischbach,

<sup>23</sup> Wilhelm Fischbach'ın raporunda söz konusu maden sahasının Lefke'de bulunduğu ifade edilmektedir. Tahir Sezen Osmanlı yer adları üzerine hazırlanmış olduğu eserinde Lefke'nin 1889-1923 yılları arasında Hüdevendigâr Vilayetine bağlı Ertuğrul (Bilecik) sancağı dâhilinde bir nahiyeye olduğunu, buranın isminin 1913 yılında Osmaniye olarak değiştirildiğini belirtmektedir. Sezen, a.g.e., s. 594.

<sup>24</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Geyve'de bakır, kurşun, çinko madeni bulunduğu belirtilmekte ve bilinen bir rezervin bulunmadığı, bu madenin eskiden işletildiği değerlendirilmesinde bulunmaktadır. MTA, "Sakarya İli Maden ve Enerji Kaynakları",

[https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Sakarya\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Sakarya_Madenler.pdf) (27.08.2021).

<sup>25</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Kızılcahamam-Işıkdağı bölgesinde %47 oranında kurşun, %4 oranında çinko bulunan ve içerisinde gümüş de içeren bir maden sahası olduğu ifade edilmekte ve görünen rezerv boyutunun 30 ton olduğu belirtilmektedir. MTA, "Ankara İli Maden ve Enerji Kaynakları", [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Ankara\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Ankara_Madenler.pdf) (27.08.2021).

terk edilmiş durumdaki bu madenin yeniden açılması için şartların müsait olduğu görüşündedir (Fischbach, DR00518).

Temmuz 1901 tarihli bir başka raporunda Fischbach Gönen'e 15 kilometre mesafede denizden yaklaşık 650 metre yükseklikte dağın eteklerinde tuty (çinko) madeni bulunduğunu ifade etmektedir. Fischbach'ın belirttiğine göre yapılan numune incelemesi neticesinde % 44 oranında çinko oksit tespit edilmiş, bölgede kurşun, gümüş ve hatta altın kalıntısına rastlanmıştır. Burada daha önce kurulan bir işletmenin kurşun çıkartmak için çalışmalar yürüttüğü ancak gerek asayiş problemleri ve gerekse bölgede kurşundan çok tuty çıkması, bunun da değersiz görülmesinden dolayı madencilik faaliyetlerinin sonlandırıldığı raporda dile getirilmiştir. Fischbach dağın eteğinde bulunan ve denize yakın bir konuma sahip bu bölgede kolaylıkla maden çıkartılıp işletilebileceği görüşündedir (Fischbach, DR00552).

Wilhelm Fischbach tarafından kaleme alınan belki de en kapsamlı rapor Temmuz 1902'de kaleme aldığı "*Bericht Über Die Minen Untersuchungen in der Türkei*" başlıklı çalışmasıdır (Birbudak, 2022, s. 411-420). Osmanlı topraklarındaki maden işletme alanları ve potansiyel maden bölgelerinin ele alındığı bu raporda Fischbach, yaklaşık 40 yıl boyunca elde ettiği tecrübe, gözlem ve analizlerini dile getirmektedir. Osmanlı coğrafyasındaki yüz kadar maden sahasını bakır, simli kurşun, çinko, altın ve kömür madenleri başlığı altında gruplandırarak raporlayan Alman mühendis, raporunda zikrettiği her bir madene ait geçmişte yapılan faaliyetlere dair bilgiler vermekte, maden bölgesinin işletilmişse işletilme sürecine, işletilememişse neden işletilemediğine dair bilgilerini aktarmakta, pek çok maden sahasının ise bundan sonra nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair görüşlerini de dile getirmektedir. Fischbach'ın söz konusu raporu incelendiğinde günümüzde bilinen yahut bilinmeyen pek çok maden sahasında bizzat yerinde görev aldığı, yaşanan gelişmelere şahitlik ettiği dikkati çekmektedir (Fischbach, DR00380).

### 3. Wilhelm Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa Nezâretindeki Faaliyetleri (1903-1907)

Yukarıda da ifade edildiği üzere 1860 yılından bu yana Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarını kopuk bilgiler ve sonradan kaleme aldığı raporlardan derleyebildiğimiz Prusyalı maden mühendisi Wilhelm Fischbach'ın hayatının önemli dönüm noktalarından biri 1903 yılı olsa gerektir. Çünkü çok farklı maden bölgelerinde kesintili bir çalışma hayatı sürdüren ve hatta bir dönem emekli olmak adına girişimlerde bulunan Fischbach, 1903 yılı ocak ayında yapılan bir atama ile Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne bünyesinde aylık 30 lira maaşla<sup>26</sup> görevlendirilmiştir (BOA. ML. EEM. 432/60). Fischbach'ın bu yeni göreve atanması ile birlikte çalışma hayatına dair çok sayıda belgeye ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Hazîne-i Hâssada göreve başlamasının ardından Fischbach'ın uzun yıllara dayanan bilgi birikiminden istifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir. İlk olarak 17 Şubat 1903'te Wilhelm Fischbach tarafından bugüne kadar tanzim edilen raporlar ve Fischbach tarafından temin edilen maden numunelerinin bir an önce Hazîne-i Hâssâ Nezâretine sunulması talep edilmiştir (BOA. HH. İ. 155/6). 1903 yılı mart ayına ait bir başka belgede ise Hazîne-i Hâssa Nezâretinde maden mühendisi olarak göreve başlayan Fischbach'ın birçok rapor tanzim ettiği ve maden numuneleri topladığı ifade edilmekte, şubat ayında yayımlanan irâdeye istinaden Fischbach tarafından verilen ve tercüme tamamlanan 8 adet rapor ile maden numunelerinin teslim alındığı bildirilmektedir. Söz konusu raporlarda Senice'de zift ve petrol, Hüdâvendigâr vilayetine bağlı Göynük

<sup>26</sup> Fischbach'ın 1902 Aralık ve 1903 Ocak aylarına ait maaşları da Hâzine-i Hâssa-i Şâhâne tarafından ödenmiştir. BOA. ML. EEM. 432/25. Wilhelm Fischbach'a 1903 yılı (Rumî 1319) Şubat ayından Ekim ayına kadar maaş olarak aylık 30 lira ödeme yapılmıştır. BOA. ML. EEM. 435/63; 438/47; 439/34; 448/28; 451/85; 451/33; 459/61; 463/85; 463/102.

Çiftliği'nde<sup>27</sup> antimuan, Suriye ve Beyrut vilayetleri ile Kudüs civarında humr, Bağdat ve Musul vilayetlerinde petrol ve nefit ile Seydiköy'de kömür madenlerinin bulunduğu, bunların bir kısmından Hazîne-i Hâssa olarak istifade edilmekte olduğu belirtilmektedir. Buna ilaveten Hazîne-i Hâssanın görev alanı olan ancak emlak-i hümayûn arazileri dâhilinde yer almayan diğer madenlerin de değerlendirilebilmesi için kâfi derecede numune alınması ve numunelerin fennî usullerle tahlil edilmesine binaen bir değerlendirme yapılabileceği yazıda vurgulanmaktadır. Bu kapsamda Fischbach tarafından teslim edilen numunelerden elde edilen sonuca göre Taşöz Adası'nda içinde önemsiz derecede altın barındıran bir bakır madeni numunesi ile Suriye havalisinden gelen humr madeni numunesinin kıymetli görülmesinden dolayı bu maden cevherlerinin yerinde incelenmesi gerektiği kararına varılmış ve Fischbach Taşöz Adası'na görevlendirilmiştir (BOA. Y. MTV. 241/142). 1903 yılı içinde incelemelerde bulunmak için İstanbul'dan yola çıkan Wilhelm Fischbach, 140 saat süren bir yolculuk neticesinde Selanik üzerinden Kavala'ya gitmiş ve oradan da deniz yoluyla Taşöz'e ulaşmıştır<sup>28</sup>. Taşöz'deki incelemelerin ardından aynı yıl içerisinde Kütahya'daki Göynük köyüne görevlendirilen Fischbach, burada yer alan ve Hazîne-i Hâssaya ait bulunan madende çalışmalar yürütmüştür. Göynük'teki antimuan maden sahasına<sup>29</sup> gerçekleştirdiği seyahat ile ilgili olarak İnegöl Emlak-i Hümayûn İdaresi tarafından kaleme alınan rapordan anlaşıldığına göre Fischbach bu fennî tetkik seyahati için İstanbul-Mudanya-Bursa-İnegöl-Bozüyük-Kütahya-Gediz-Göynük rotası üzerinde 76 saat süren bir yolculuk<sup>30</sup> gerçekleştirmiştir (BOA. ML. EEM. 452/33). Fischbach, 7 Haziran 1903'te Yıldız'da bulunan Hacı Mustafa Bey'e hitaben kaleme alınan raporda Gediz'de bulunan antimuan maden sahasını tetkik için gerçekleştirdiği seyahat esnasında Şaphane yakınlarındaki Karamanca köyü<sup>31</sup> ahalisinden birisinin büyük ve güzel aynü'l-şems<sup>32</sup> taşlarını İzmir'den gelen birisine yüksek fiyatlar karşılığında sattığı bilgisine ulaştığını belirtmekte ve bu bilgiyi getiren adama mükâfat vaat edilerek taşların bulunduğu yerin öğrenilmesi gerektiğini belirtmektedir (BOA. Y. PRK. HH. 34/76).

1903 yılı Kasım ayında Seferihisar Kaymakamlığı tarafından hazırlanan resmî evrakta ise maden mühendisi Fischbach'ın ilçede kömür ve demir madenlerini bulmak için çalışmalar<sup>33</sup> yürüttüğü bildirilmektedir (BOA. ML. EEM. 463/80). Bununla birlikte Fischbach'ın 1903 yılı Kasım ayından 1904 yılı şubat ayına kadar olan maaşının Aydın vilayeti Emlak-i Hümayûn İdaresi tarafından ödenmesi hususundaki talebinden kendisinin bu dönemde Aydın'da görevli bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA. ML. EEM. 475/31). 1904 yılı Şubat ayına ait bir başka arşiv belgesinde ise Fischbach'ın Aydın vilayeti dâhilindeki İnegöl<sup>34</sup> ve

<sup>27</sup> Burası bugün Kütahya ili Gediz ilçesi sınırları içerisinde yer alan bir köydür. (T.S.B.)

<sup>28</sup> Fischbach tarafından beyan edilen yolculuk hesabı şu şekildedir: İstanbul'dan Selanik'e 84, Selanik'ten Kavala'ya 38, Kavala'dan Taşöz'e 18 saatte ulaşılmıştır. Bunun dönüş rotası ilave edildiğinde toplam 280 saat süren bu yolculuk karşılığında 1903 yılı Haziran ayında kendisine 42 lira harcırah ödemesi yapılmıştır. BOA. ML. EEM. 441/26.

<sup>29</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Kütahya'nın Göynük bölgesinde %1.2 antimuan tenörlü 924.000 ton mümkün rezerv belirlendiği ifade edilmektedir. MTA, "Kütahya İli Maden ve Enerji Kaynakları", [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kutahya\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kutahya_madenler.pdf) (01.05.2020).

<sup>30</sup> Söz konusu arşiv kaydında İstanbul-Mudanya arası 6, Mudanya-Bursa arası 8, Bursa-İnegöl arası 8, İnegöl-Bozüyük arası 16, Bozüyük-Kütahya arası 18, Kütahya-Gediz arası 14, Gediz-Göynük arası ise 6 saat olmak üzere gidiş-dönüş toplam 152 saatlik bir yolculuk hesabı yapılmıştır. Göynük antimuan madeni tetkiki kapsamında Ekim 1903'te Fischbach'a ödenmesi kararlaştırılan harcırah tutarı 22 lira 80 kuruştur.

<sup>31</sup> Alman maden mühendisinin burada bulunan opal madeni ile ilgili 1900 yılında kaleme aldığı rapora yukarıda değinilmiştir. Raporun tam metni için bkz. Wilhelm Fischbach (1900), Kütahya Vilayeti'nin Karamancı Nahiyesi'nde Opal Zuhuratu Hakkında Rapor, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00659.

<sup>32</sup> Fransızca metinde opal madeni olarak geçmektedir. (T.S.B.)

<sup>33</sup> Söz konusu evrakta harcırah hesabı olarak İzmir-Urla arası 8 saat, Urla-Seferihisar 3 saat ve Seferihisar'dan maden sahası arası da 2 saatlik mesafe olup toplam gidiş-dönüş süresi 26 saat şeklinde bildirilmiştir. Bir diğer belgede ise İstanbul-İzmir arası vapur seyahati 48 saat olarak tespit edilmiş ve kendisine toplamda 11 lira 10 kuruş ödeme yapılmıştır.

<sup>34</sup> Tahir Sezen Osmanlı yer adları üzerine hazırlanmış olduğu eserinde XVI. yüzyılda İnegöl-i Aydın olarak anılan yerin Cumhuriyet

Hayriye köylerindeki maden sahalarında gerçekleştirdiği fennî inceleme seyahatine dair harcırah olarak 7 lira 41 kuruş ödendiği bildirilmektedir (BOA. ML. EEM. 485/52). 28 Mayıs 1904'te Sivrihisar'da bulunan ve buradan Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Nâzırı Ohannes Efendi'ye hitaben bir rapor kaleme alan Fischbach, mali meselelere değinmiş ve 1904 yılı Mart ve Nisan ayı maaşları<sup>35</sup> ile harcırah giderlerinin<sup>36</sup> Osmanlı Bankasının İzmir şubesi aracılığıyla ödenmesini talep etmiştir (BOA. ML. EEM. 474/89). Bununla birlikte Haziran 1904 tarihli bir başka belgede ise Fischbach'ın Manisa Salihli'de bulunan Çamurhamamı'na<sup>37</sup> giderek<sup>38</sup> burada bulunan maden kuyularını incelediği anlaşılmaktadır (BOA. ML. EEM. 474/89).

Arşiv belgelerinden Fischbach'ın 1903-1904 yılı içerisinde görevli gittiği bir diğer yerin Selanik olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Fischbach'ın 1904 yılı mart ayından Haziran ayına kadar hak ettiği maaşları görevli bulunduğu Selanik Emlâk-i Hümayûn İdâresi tarafından ödenmiştir (BOA. ML. EEM. 498/46; 484/68). Fischbach 1904 yılı temmuz ayında Selanik'ten Hazîne-i Hâssa Nezâretine gönderdiği telgrafta Selanik'te Hüseyin Efendi'ye ait bulunan madenlerin tamamını muayene etmek için temmuz ve ağustos ayı maaşları ve gidiş-geliş harcırahlarını da Selanik'ten alma talebinde bulunmuştur. İstanbul'dan gelen cevap ise Fischbach'ın temmuz ayı maaşının Selanik'te ödenmesi, harcırah talebinin ise görevinden döndükten sonra İstanbul'da halledilmesi şeklinde olmuştur. Nitekim Fischbach'ın 30 lira tutarındaki Temmuz 1904 maaşı Selanik Emlâk-i Hümayûn İdâresi tarafından ödenmiştir<sup>39</sup> (BOA. ML. EEM. 498/43). Buna karşılık Fischbach Eylül 1904'te Selanik'ten gönderdiği bir diğer telgrafında Selanik'ten İstanbul'a dönmeden önce borçlarını ödeyebilmek için Ağustos maaşı ve harcırahının<sup>40</sup> havale edilmesini bir kez daha talep etmiştir (BOA. ML. EEM. 498/43). Sonuç olarak bu telgraf ve maaş ödeme yazılarından anlaşılan o ki, Wilhelm Fischbach Aydın'daki incelemelerinin ardından Selanik'e geçmiş ve uzunca bir müddet burada çalışmış olsa gerektir.

Alman mühendis tarafından rapor olarak hazırlanan ve bu dönemde Hazîne-i Hâssada gündeme gelen bir başka maden sahası ise Gebze civarında bulunan Pelitli<sup>41</sup> madenine aittir. Kendisinin Osmanlı hizmetine giriş sürecinde de ismi geçen bu maden bölgesi ile ilgili olarak fennî gözlemlerini kaleme alan Fischbach, Pelitli madeninin gümüş ve altın içeren kurşun barındırdığını ve burasının İstanbul'a en yakın maden sahalarından biri olduğunu belirtmekte ancak buradaki maden damarının zemin hizasında ve dereye

yıllarına kadar Aydın'a bağlı Sangöl nahiyesi olduğunu belirtmektedir. Sezen, a.g.e., s. 662.

<sup>35</sup> 1904 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Wilhelm Fischbach'a 30 lira maaş ödenmiştir. Mayıs ayı maaşının 1/10'una tekabül eden 3 liralık kısmı Hamidiye-Hicaz Demiryolu yardımı olarak kesilmiştir. BOA. ML. EEM. 498/46.

<sup>36</sup> Belgeye göre Fischbach'ın iki aylık maaşı 60 lira olup, harcırah olarak ise Sivrihisar-İzmir 8 saat, İzmir-Salihli 20 saat, Salihli-Sart maden sahası 3 saat olmak üzere gidiş-dönüş toplam 62 saat ve saat başına 15 kuruştan toplam 9 lira 30 kuruş talep etmiştir.

<sup>37</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Manisa'nın Salihli-Kurşunlu bölgesinde Sart Çamur adlı jeotermal su kaynağı bulunduğu bilgisine yer verilmektedir. MTA, "Manisa İli Maden ve Enerji Kaynakları", [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/manisa\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/manisa_madenler.pdf) (01.05.2020).

<sup>38</sup> Yolda harcanan mesainin kaleme alındığı bu yazıda İzmir-Salihli arasının 20; Salihli Çamurhamamı arasının 3 saat mesafede olduğu ve toplamda 46 saatlik bir yolculuk yapıldığı belirtilmektedir.

<sup>39</sup> Fischbach'ın 1904 yılının kalanında aldığı maaşlar merkezden ödenmiş olup yine 30 lira olarak kaydedilmiştir. 1904 yılı Ağustos-Aralık aylarına ait maaş ödeme belgeleri için bkz. BOA. ML. EEM. 485/60; 489/35; 493/22; 493/65; 496/85.

<sup>40</sup> Selanik'teki yolculuk harcırahı olarak 1904 yılı Ekim ayında Fischbach'a 37,5 lira tutarında bir ödeme yapılmıştır. Bu husustaki arşiv belgesinde İstanbul-Selanik gidiş geliş süresi 170 saat, Selanik merkezli olarak maden sahalarına gerçekleştirilen seyahatler de 80 saat olmak üzere toplam 250 saatlik harcırah hesaplanmış ve saat başı 15 kuruş hesabıyla 37,5 lira ödeme yapılması kararı alınmıştır. BOA. ML. EEM. 483/52.

<sup>41</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Gebze-Pelitli sahasında %3-4 bakır, %25 kurşun ve %8-10 çinko içeren 110.000 ton jeolojik rezerv sahip maden yatağı bulunduğu belirtilmektedir. MTA, "Kocaeli İli Maden ve Enerji Kaynakları", [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kocaeli\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden_potansiyel_2010/kocaeli_madenler.pdf) (01.05.2020).



yakın bir yerden açılmış olduğu için sık sık su altında kaldığını vurgulamaktadır. Yakın zamanda buraya iki kilometre mesafede bulunan ve daha önce işletilmiş susuz bir ocak keşfettiğini belirten Fischbach, burada zengin ve geniş yeşil kurşun, fosfat, gümüş ve altın içeren bir kurşun damarı bulunduğunu ifade etmekte, madende görev yapan İngiliz mühendisin ölümünden sonra bu madenin unutulduğunu ancak çok az bir maliyetle bir firm kurularak buradan tekrar maden çıkartılabileceğini raporlamaktadır. Manganez ile karışık olan bu madenin hemen zemin hizasında bulunduğunu tekraren vurgulayan Fischbach, madenin işletme imtiyazının Hazîne-i Hâssa için daha faydalı bir şekilde ihale edilmesi için şimdiden düşük bir maliyetle bir çalışma yapılmasının lazım geldiğini ifade etmektedir. İlâveten Hâlki'de (Heybeliada) bir maden mühendisi mektebi kurulması halinde öğrencilere uygulamalı eğitim verilebilmesi için işletilmekte olan maden ocaklarına ihtiyaç olduğunu vurgulayan Fischbach, Pelitli madenin bu eğitimler için en uygun yer olacağı görüşündedir. Raporun sonunda Wilhelm Fischbach imzasını “*maâdin-i hümayûn mühendisi*” sıfatıyla atmakta ve adres olarak “*Beşiktaş, Aziziye Sokak No: 30*” bilgisini vermektedir (BOA. Y. PRK. HH. 34/76).

Hazîne-i Hâssa'daki görevinin ikinci yılında Nâzır Ohannes Efendi'ye hitaben bir mektup kaleme alan Wilhelm Fischbach, mektubunda hem iki senelik faaliyet dönemi hakkında bilgi vermekte ve hem de birtakım mali taleplerde bulunmaktadır. Fischbach, Aralık 1904 tarihli mektubunda maden mühendisi olarak atandığı bu kurumda Emlâk-i Hümayûn Komisyonu Reisi tarafından harita ve rapor tanzimiyle birlikte numune temini için görevlendirildiğini, ancak nezârette yer olmadığından geçici bir süre kendi evinde çalıştığını bildirmektedir. Geride kalan sürede Hamidiye-Hicaz Demiryolu Komisyonu emriyle Aydın dâhilindeki bazı kömür madenlerinin tetkikinde, padişah iradesiyle Bursa vilayetinde<sup>42</sup> bulunan aynü'l-şems maden sahalarının açılmasında görev aldığı ifade eden Fischbach, ayrıca işletilmeyen maden sahalarına talip bulmak için yurtdışına postalar gönderip gazetelere ilanlar verdiğini beyan etmekte, buna karşılık Hicaz Demiryolu İdaresinin Aydın'daki konaklama, alet-edevat ve numune gönderim masraflarını ödemediğini ifade etmektedir. Selanik'teki altın madeni için “*Amalgamateur / Amalgamatör*” adlı makinenin imali için her gün Yıldız'a gittiğini ayrıca kirasının karşılanacağı vaat edildiği için Beşiktaş'ta bulunan akâret-i seniyyede 2 numaralı hanede ikamet ettiğini ve bu sürede tüm bu çalışmalarına ilâveten Hazîne-i Hâssa bünyesinde maâdin kaleminin kurulması ile de ilgilendiğini dile getiren Fischbach, ikametinden kaynaklanan borcun affını talep etmiştir. Fischbach'ın kira borcunun affını içeren bu talebi 1905 yılı mart ayında komisyonda görüşülmüş ancak uygun bulunmamıştır (BOA. ML. EEM. 501/91). Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Fischbach 1905 yılı boyunca 30 lira maaş almaya devam etmiştir<sup>43</sup>.

1905 yılına gelindiğinde Alman mühendisin ülke içerisindeki maden tetkiki faaliyetlerine devam ettiği, ayrıca altın makinasının üretiminin başarıyla tamamlandığı dikkati çekmektedir. Öyle ki, 1905 yılı temmuz ayında yayımlanan bir irâde ile Fischbach bizzat kendisi tarafından icat edilen ve Tamirhâne-i Hümayûn'da üretilen makine ile Lapseki, Biga ve Bayramiç civarında tespit edilen (içinde altın bulunan) kumları incelemek ve Ortaca yakınlarındaki Ören Dağı'nda keşfettiği altın madeni<sup>44</sup> üzerinde araştırmalar

<sup>42</sup> Fransızca metinde Bursa vilayetindeki maden sahasının Kütahya Gediz'de bulunduğu belirtilmektedir. BOA. ML. EEM. 501/91.

<sup>43</sup> Wilhelm Fischbach'ın 1905 yılı maaş ödemelerine dair Şubat, Mart, Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarına ait evraklar mevcuttur. BOA. ML. EEM. 510/79; 524/6; 529/42; 533/1; 535/95; 539/17. Bununla birlikte Selanik Emlâk-i Hümayûn Komisyonu'nun 1905 yılı Aralık ayında hazırlanmış olduğu evrakta ise Fischbach'ın 4 aylık maaşı (120 lira) ve masrafları (9 lira 50 kuruş) için ödeme yapılması gerektiği ancak Hamidiye-Hicaz Demiryolu yardımı kapsamında bu miktardan 3 liralık bir kesinti yapıldığı bildirilmektedir. BOA. ML. EEM. 537/61.

<sup>44</sup> Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün illerin güncel maden potansiyelini ele alan raporunda Çanakkale'de bugün merkeze bağlı bir köy olan Ortaca'nın biraz ilerisindeki Kırızlı köyü civarında, Lapseki-Şahinli'de ve Bayramiç'te altın maden rezervlerinin bulunduğu ifade edilmektedir. MTA, “Çanakkale İli Maden ve Enerji Kaynakları”, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi->

yapmak üzere görevlendirilmiştir (BOA. Y. MTV. 289/177; ML. EEM. 778/10). Fischbach'ın Çanakkale bölgesindeki faaliyetlerinin uzun süre devam ettiğini söylemek mümkündür. 1906 yılı haziran ayına ait bir belgede maden sahalarında araştırmalar yapmak üzere Kala-i Sultaniye'ye gönderilen Wilhelm Fischbach'ın maaşının muntazaman ödenmesi hususu üzerinde durulmaktadır (BOA. Y. PRK. BŞK. 76/31). Ağustos 1906 tarihli bir başka belgede ise Fischbach'ın Biga sancağı dâhilinde bazı mahallerde yeni altın damarları tespit ettiği ve maden sahasındaki harcamalar ile yolculuk masrafları için toplamda 81 lira 77 kuruş talep ettiği belirtilmekte, ancak mühendisin bu maden sahasına dair olumlu bir neticeye ulaşmış olmadığını bilmediği ve maden sahasından herhangi bir numune ya da rapor gönderilmediği vurgulanarak ödemenin yapılması hususunda tereddütte kaldığı<sup>45</sup> dile getirilmektedir (BOA. Y. MTV. 289/177). Fischbach bu araştırma seyahatinden birkaç sene sonra, 1909 yılında, Sadârete ve Mâliyyeye yazmış olduğu iki farklı mektubunda bölgedeki icraatları ve yaşanan sorunlara dair bilgiler vermektedir. Alman mühendise göre çalışmaları neticesinde burada bir maden imalathanesi, üç maden ocağı ve altın makinesi kurulmuş ancak kendi imalatı altın makinesinin bölgeye sevki konusunda aksaklık yaşanmış ve Amalgamateur adlı makinenin 8 ay süreyle Galata Rıhtımında tutulmasından dolayı<sup>46</sup> bölgedeki madencilik faaliyetleri aksamıştır (BOA. ML. EEM. 778/10).

Wilhelm Fischbach'ın Biga'daki araştırma sürecinin teknik meselelerin ve lojistik sorunların yanı sıra özellikle malî hususlar açısından da oldukça sorunlu geçtiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Fischbach'ın harcamaları ve ödemeler hususunda 30 Ekim 1906'da bir yazı kaleme alan Hazine-i Hâssa Nâzırı Ohannes Efendi, bir yıldan uzun süredir Biga civarında çalışmalar yürüten Fischbach'ın yeni tespit edilen bazı altın maden damarlarının açılması için maden sahalarına gitmesi gerektiğini, Amalgamateur'un işletilmesi ile eksik parçalarının ikmalî, işçi-esnafın alacakları ve İzmir-İstanbul seyahat gideri olmak üzere toplamda yaklaşık 188 lira talep ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu para talebinin karşılanmaması halinde Alman mühendisin araştırmalarına devam edemeyeceğini bildirdiğini vurgulamakta ve bunun yanı sıra bölgedeki araştırmalara dair olumlu bir neticenin hâsıl olup olmadığını bilmediğini, araştırmalara dair bir numune ya da raporun ibraz edilmediğini ve bu yüzden de söz konusu paranın ödenmesi hususunda tereddüde düşüldüğünü tekrar etmektedir (BOA. Y. MTV. 290/145). Tüm bu bilgiler ekseninde bölgede bir maden işletmesinin kurulması için çalışmaların yürütüldüğü ama tam bir netice elde edilemediği sonucuna varılabilir.

1907 yılına gelindiğinde görülen o ki, Hazine-i Hâssa Nezâretinde geçen dört yılın sonunda Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach'ın verimliliği tartışılır bir hâl almıştır. Öyle ki, Hazine-i Hâssa-i Şâhâne tarafından düzenlenen Nisan 1907 tarihli bir belgede imtiyazı bu kuruma ait olan madenlerin incelenmesi ve istifade edilmesi adına istihdam edilen maden mühendisleri Mösyö Groskop (غروسقوپ) ve Fischbach'ın durumları ele alınmakta, Groskop<sup>47</sup> ve Fischbach için menfî değerlendirmelere yer verilmektedir. Çeşitli maden sahalarını incelemek üzere görevlendirilen Fischbach'ın önemli miktarda masraf yapılan

merkezi/maden\_potansiyel\_2010/Canakkale\_Madenler.pdf (01.05.2020).

<sup>45</sup> Fischbach'a 1906 yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında yapılan maaş ödemelerine (her bir ay için 30 lira) dair belgeler bulunmaktadır. BOA. ML. EEM. 550/22; 550/113; 550/101; 555/30; 590/102; 594/57; 599/21; 572/22.

<sup>46</sup> Fischbach, Mayıs 1906'da Biga Mutasarrıflığından Hazine-i Hâssa'ya gönderdiği yazıda Ezine'de görevli olduğunu ve buradaki araştırmalarında kullanmak üzere gönderilen makine ve edevatın nakliyesine ait 11 lira 75 kuruş tutarındaki masrafın ödenmediğini bildirmiştir. Söz konusu ödeme Haziran ayı başında yapılmıştır. BOA. ML. EEM. 556/47. Aynı dönemde Dâhiliye Gümrüğünde bulunan edevatın Çanakkale'ye gönderilmesi için 1 lira 45 kuruş tutarında bir nakliye ödemesi daha gerçekleştirilmiştir. BOA. ML. EEM. 544/66.

<sup>47</sup> Belgede Hazine-i Hâssa maden mühendisi Groskop'un aylık 100 lira maaş almasına rağmen kendisinden hiçbir şekilde istifade edilemediği, son olarak Musul ve Bağdat vilayetleri dâhilinde olup imtiyazı Hazineye ait olan maden sahalarını tetkik etmesi için görevlendirildiği, kendisine maaş, yevmiye ve harcırah verilmesine rağmen incelemesinde fennî usullere uygun bir kanaat veremediği gerekçesiyle süresi sona eren mukavelesinin uzatılmamasına karar verildiği belirtilmektedir. BOA. Y. MTV. 296/175.

araştırmalarından ve kaleme aldığı raporlardan istenilen faydanın elde edilemediği hal böyle olunca kendisinden beklenen derecede istifade edilemediği değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Sonuç olarak Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne idaresi, kendi görev alanı içerisinde bulunan madenlerden faydalanılmak için daha kuvvetli ihtisas sahibi mühendisler istihdam edilmesi gerekliliğinden hareketle Fischbach'ın terkin-i kayd edilmesi talebinde bulunmuştur (BOA. Y. MTV. 296/175).

#### 4. Wilhelm Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa Nezâretinden Ayrılması ve Kastamonu'ya Görevlendirilmesi

1907 yılı Nisan ayında Hazîne-i Hâssa Nezâretinin Wilhelm Fischbach ile ilgili olarak olumsuz görüş bildirmesinden bir ay kadar sonra, 14 Mayıs 1907'de, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâretine yazılan bir yazıyla Fischbach'ın bakanlık bünyesinde münasip bir yerde istihdamı talep edilmiştir (BOA. Y. MTV. 298/52). Aynı gün Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâretinden yazılan cevâbî yazıda ise imtiyazı hazineye ait olan madenlerin işleri ile ilgili olarak Hazîne-i Hâssa-i Şâhânede istihdam edilen Fischbach'ın yerine uzman bir maden mühendisi atanması kararına ilaveten kendisinin bakanlık bünyesinde görevlendirileceği bildirilmiştir. İlgili yazıda Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâretinin başkent İstanbul'da merkez işlerini yürütmekle görevli üç mühendisin bulunduğu ve bu kadronun merkez teşkilatı için yeterli olduğu bildirilmekte, bu nedenle Wilhelm Fischbach'ın 12 lira maaşla vilayetlerden birinde istihdamının mümkün olabileceği ifade edilmektedir (BOA. Y. MTV. 298/54)<sup>48</sup>. İlerleyen yıllara ait belgelerden Alman mühendisin bir müddet Çanakkale bölgesinde çalışmaya devam ettiği, sonrasında ise Kastamonu Vilayetine görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak 1908 yılı Mart ayına ait bir belgede Ezine ile Ayvacık arasında bulunan altın madeni alanında Fischbach tarafından yaptırılan inşaat ve hafriyatın incelenmesi için yapılacak seyahatte hangi yolun kullanılması gerektiği<sup>49</sup> konu edilmektedir (BOA. ML. EEM. 653/18). Buradan hareketle Fischbach'ın 1905 yılından bu yana Kala-i Sultaniye bölgesinde yürüttüğü çalışmalarını Hazîne-i Hâssa Nezâretinden resmî olarak ayrıldıktan sonra da devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Wilhelm Fischbach ile ilgili 1908 yılına ait arşiv belgeleri incelendiğinde üç husus dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Fischbach'ın ekonomik sıkıntıları ve mali talepleri, diğeri Kastamonu'ya gittikten sonra eski görev yeri olan Hazîne-i Hâssa Nezâretine göndermiş olduğu mektuplar, üçüncü konu ise toplamış olduğu maden numuneleri üzerinedir.

Mali meselelerle ilgili olarak Fischbach 1908 yılı baharında geciken maaşlarının ödenmesi hususunda Hazîne-i Hâssaya başvuruda bulunmuştur (BOA. ML. EEM. 650/60). Başvurusunu Alman Sefâreti aracılığıyla ileten Fischbach, 1906 yılı Ekim ayından 1907 yılı Nisan ayına kadar olan 7 aylık maaşının ödenmesi talep etmiştir (BOA. ML. EEM. 655/15). Aynı dönemde Wilhelm Fischbach'ın İstanbul'da bulunan eşi Josefine ise 10 Şubat 1908 tarihinde kaleme aldığı mektubunda eşinin Ezine'de bulunduğunu, elinde kalan paranın tükenmesiyle ailesinin ciddi maddi sıkıntı içinde olduğunu belirtmekte ve elde kalan son birikimleri olan Victoria Sigortasındaki varlıklarının da bitmesinden dolayı perişan halde olduklarını bildirmektedir (BOA. ML. EEM. 655/15). Bu mektubun ne kadar etkisi olmuştur bilinmez ancak 1908 yılı mart ayında hazırlanan senetlerle Wilhelm Fischbach'ın 1906 yılı Ekim, Kasım, Aralık ve 1907 yılı Ocak ile Şubat aylarına ait 150 lira

<sup>48</sup> Aynı belgede Fischbach'ın yerine Hazîne-i Hassâ-i Şâhâne'de görevlendirilecek kifayette bir mühendisin bakanlık bünyesinde bulunmadığı bildirilmekte ve eğer ferman buyurulması halinde yıllık 10-12.000 frank maaş karşılığında Almanya veya Fransa'dan bir mühendis getirilmesinin mümkün olabileceği belirtilmektedir.

<sup>49</sup> Bu soruya cevaben Fischbach'ın hafriyat çalışmalarını yürüttüğü mahallin Ezine'ye bir saat mesafede Ayvacık güzergâhında bulunduğu belirtilmiştir. BOA. ML. EEM. 658/2.

tutarındaki geçmiş maaşının ödeme işlemi gerçekleştirilmiştir (BOA. ML. EEM. 663/16). Fischbach adına hazırlanmış olan Mart 1908 tarihli 50 lira tutarındaki ödeme senesinde kendisinden “*ma'den mühendis-i sâbıkı*” şeklinde bahsedilmiştir (BOA. ML. EEM. 656/24). Aynı ay içerisinde Fischbach'ın 1907 yılı Mart ve Nisan aylarına ait maaşı (60 lira) ile Mayıs ayı maaşından hak ettiği (6 lira 77 kuruş) kısmı da ödenmiştir (BOA. ML. EEM. 670/21). 1907 yılı Mayıs ayı maaşının yaklaşık 1/4 oranında ödenmesinin gerekçesi Fischbach'ın Hazîne-i Hâssadan ayrılarak Orman ve Maâdin Nezâreti bünyesinde göreve başlaması olsa gerektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Fischbach'ın 1907 yılı Haziran ve Temmuz ayı maaşları da 30 lira üzerinden hazırlanmıştır (BOA. ML. EEM. 614/2).

Yapılan bu maaş ödemelerine rağmen Fischbach, 1908 yılı Nisan ayında bir kez daha alacak talebiyle devletin gündemine gelmiştir. Bu sefer de Ezine'deki araştırmaları sırasında yapmış olduğu masrafin kendisine ödenmesi hususunda bir kez daha Alman elçiliği aracılığıyla talepte bulunan Fischbach'ın bu talebi Hazîne-i Hâssa Mühendislerinden Abdurrahman Bey tarafından incelenmiş; yapılan inceleme neticesinde Alman mühendisten görevli olduğu dönemde harcadığını iddia ettiği giderlere dair bazı izahatta bulunması istenmiş (BOA. ML. EEM. 662/20), bu kapsamda bir evrak hazırlanarak Kastamonu Vilayetine gönderilmiştir (BOA. ML. EEM. 660/8). Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Emlâk-i Hümâyûn İdâresi tarafından hazırlanan 4 Nisan 1908 tarihli yazıda kurumun eski maden mühendisi Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa bünyesinde görevli olduğu sırada Ezine'de gerçekleştirdiği altın arama çalışmaları sırasında yapılan masrafların kaydedildiği dört kıta defterden 14 Ocak 1907 tarihine kadar olan 110,63 lira tutarındaki harcamaların yazıldığı üçüncü defterin bulunmadığı kayda geçirilmiştir (BOA. ML. EEM. 660/35). Buna mukabil Abdurrahman Bey'in tespitine göre 450 lira masraf beyan edilmesine rağmen Fischbach'a 120 lira ödenmesi yeterlidir (BOA. ML. EEM. 778/10). Kastamonu'da görev yaptığı dönemde Hazîne-i Hâssadaki görevleri ile ilgili olarak yazılar kaleme almaya devam eden Fischbach, 7 Temmuz 1908 tarihli mektubunda ise Ezine'deki altın maden sahasındaki harcamalarına dair bir kez daha talepte bulunmuş, kaleme aldığı yazı Hazîne-i Hâssa Mühendisi Abdurrahman Bey tarafından bir kez daha incelemeye alınmıştır (BOA. ML. EEM. 699/17). Ancak bu meselenin birkaç sene devam ettiği ve çözüme kavuşturulamadığı görülmektedir. Öyle ki, 1909 yılı Şubat ayında halen Fischbach'ın ödemelerle ilgili talebine dair yazışmaların devam ettiği (BOA. ML. EEM. 730/32) dikkati çekmektedir. Fischbach, 22 Haziran 1909 tarihli bir başka mektubunda Mâliye Nezâretine konuyla ilgili birtakım bilgiler vermektedir. Buna göre Sultan Abdülmecid zamanında 1275 yılında (1859-1860) Almanya'dan gelerek Osmanlı Devleti hizmetine girdiğini, 50 sene zarfında birçok mühim görev üstlendiğini, 1903 yılında padişah irâdesiyle Emlâk-i Hümâyûn ve Hazîne-i Hâssa maden mühendisliğine tayin olunduğunu belirterek, Temmuz 1905'te Biga sancağındaki eski altın madeninin yeniden açılması göreviyle bölgeye gittiğini, maden sahasında bir imalathane ile üç ocak ve üç altın makinesi inşa edildiğini, ayrıca hafriyat ve alet-edevat masrafları olmak üzere 450 lira sarf ettiğini ancak harcadığı parayı söz verilmiş olmasına rağmen geri alamadığını ifade ederek, bedelin kendisine ödenmesini bir kez daha talep etmiştir. Fischbach bu mektubun sonunda adres olarak “*Bahçekapısı'nda Şeyhülislam Hanı'nda 7 mumroda mukâm*” ibaresine yer vermiştir (BOA. ML. EEM. 778/10). Fischbach 23 Ekim 1909'da Sadârete hitaben kaleme aldığı mektupta ise Temmuz 1905 tarihli irâde ile Biga'da altın madeni kurmakla görevlendirildiğini ifade ederek kendisi tarafından imal edilen altın makinesinin Galata'daki nıhtında 8 ay süreyle tutulmasından dolayı yaşanan aksaklık ve gecikmelere rağmen çalışmalarını sürdürdüğünü ancak yapmış olduğu masrafların kendisine ödenmediğini tekrar etmiştir (BOA. ML. EEM. 778/10). Sonuç olarak bu mesele Emlâk-i Hümâyûn İdâresi kapatıldıktan<sup>50</sup> sonra dahi çözüme

<sup>50</sup> Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı gün, 27 Nisan 1909'da yayımlanan bir irâde ile Sultan II. Abdülhamid nâmına olarak 1876

kavuşturulamamış olup 1910 yılı başına gelindiğinde Mâliye Nezâretinde görüşülmeye devam edilmiştir (BOA. ML. EEM. 778/7).

Wilhelm Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa'dan ayrılıp Kastamonu'ya görevlendirilmesinden sonraki dönemde dikkati çeken ikinci husus gönderdiği mektuplardır. Bu döneme ait tespit edebildiğimiz ilk belge Nâzır Ohannes Paşa'ya hitaben kaleme aldığı 14 Mayıs 1908 tarihli mektuptur. Alman mühendis mektubunda Osmanlı Devleti'ndeki maden mühendisleri arasındaki en kıdemli, en tecrübeli kişi olduğunu vurgulamakta ve maden işlerinde, özellikle de altın madeni işletilmesinde gerekli aletlerin imaline muktedir bir bilgi birikimine sahip olduğunu belirterek, yıllar önce Transvaal'e gitmek yerine Türkiye'ye geldiğinden dolayı pişmanlık duyduğunu dile getirmektedir (BOA. ML. EEM. 686/17). 9 Haziran 1908'de yine Ohannes Paşa'ya hitaben bir arıza kaleme alan Fischbach, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olup işletilmeyen madenlerin Hazîne-i Hâssa Şâhâne adına işletilmesi kararına binaen Biga sancağındaki altın madenleri ile bilhassa Bayramiç, Ezine ve Kumkale arasındaki altın maden ocaklarının imtiyazı için Almanya'nın büyük ve zengin sendikalarının bir girişiminin olduğunu ancak neticelenmediğini belirtmektedir. Buna mukabil Abdurrahman Bey tarafından kaleme alınan yazıda Fischbach'ın 30-40 seneden beri Osmanlı Devleti'nde maden işleri ile ilgilendiği ancak kayda değer bir hizmet ve eserinin bulunmadığı belirtilmekte, Hazîne-i Hâssa maden mühendisliğinde istihdam edildiği müddet zarfında işaret ettiği madenlerde yapılan incelemeler neticesinde bu maden sahalarının önemsiz olduğunun anlaşıldığı ifade edilmektedir (BOA. ML. EEM. 689/42).

1908 yılı ağustos ayında bir kez daha İstanbul'a telgraf gönderen Fischbach, bu sefer daha açık bir talepte bulunmuş ve 1905 yılı temmuz ayında yayımlanan bir irâde üzerine Yıldız Tamirhanesinde inşa edilen ve kendi icadı olan altın makinesi ile Selanik vilayeti ve Biga sancağında aramalar yaptığını belirterek Hazîne-i Hâssa Nezâretindeki eski görevine iadesini talep etmiştir. Ancak kendisinin bu talebine karşılık olarak yapılan değerlendirmede Alman mühendisin Hazîne-i Hâssa Nezâretinde görevli olduğu dönemde yaptığı araştırmalarda büyük miktarda harcama yapılmış olmasına rağmen bir netice elde edilemediği ve bu nedenle kendisinin memuriyetten çıkartıldığı belirtilmektedir (BOA. ML. EEM. 700/64).

Bu dönemde Fischbach'ın devlet kayıtlarında yer aldığı bir başka mesele ise kendisine ait olduğunu iddia ettiği maden numuneleri üzerinedir. Alman mühendis 17 Haziran 1909 günü kendisine ait birtakım mücevherat ve altın içerikli kumun Yıldız Müzesine alındığı ancak bedelinin kendisine verilmediği iddiasıyla Sadâret Mektûbî Kalemine başvuruda bulunmuştur. Soru-cevap şeklinde hazırlanan tutanakta Galata'da NewYork Oteli'nde konaklayan Kastamonu eski maden mühendisi Fischbach'a bunları nereden aldığı, hangi vasıta ile Yıldız Müzesine getirip, nasıl teslim ettiği sorulmuştur. Fischbach bu soruya cevaben kendisinde 10 sandık maden numunesi, 10 harita, bir albüm, 2 şişe altın kum ile bir kutu içerisinde birçok elmas, zümrüt ve aynü'l-şems taşları bulunduğunu belirtmekte, Musâhib Hacı Mustafa Bey adındaki bir kişinin kendisine bu gibi mücevherat için bir komisyon olduğunu söylediğini ve bu kişinin bir gün yanına gelerek, padişahla görüştüğünü ve bu mücevherlerin Mabeyne götürülmesi emrinin verildiğini ifade etmiştir. Fischbach'ın ifadesine göre maden numunelerinin bulunduğu sandıkları arabaya taşıyıp Mabeyne gitmişler, Hacı Mustafa Bey sandıkları padişaha götürmüş, Başkâtib Tahsin Paşa ise kendisine bu sandıkların mektepte değerlendirileceğini ve bedelinin mektep bütçesinden ödeneceğine dair irâde alındığını söylemiştir. Ancak Fischbach, Tahsin Paşa'nın beyanına rağmen şimdiye kadar hiçbir şey alamadığını belirterek, aldığı duyumlara göre sandıklar, haritalar ve albümün müze içerisinde bulunduğunu ancak bahsettiği diğer altın kum şişeleri ile

---

yılından bu yana emlak-i seniyyeye dâhil edilmiş olan bütün mallar Hazineye devredilmiştir. Arzu Tozduman Terzi, "Hazîne-i Hâssa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 140.

mücevherlerin müzede bulunmadığını ve bu kısmın ederinin 300 lira, materyallerin toplam değerinin ise 1.300 lira olduğunu iddia etmektedir. Fischbach ilaveten olayın tanığı ve malların sahipliği konusunda Tahsin Paşa'yı göstermekte ve sandıklarla birlikte haritalarda imzasının bulunduğunu vurgulamaktadır (BOA. ZB. 353/89). Sonuç olarak Wilhelm Fischbach, Yıldız Müzesinde bulunan bu değerli materyallerin ya kendisine iadesini veya bedelinin ödenmesini talep etmiştir (BOA. BEO. 3591/269809). Fischbach'ın ifadesi ve talebi üzerine konu ilk olarak 23 Haziran 1909 günü Sadârete iletilmiş (BOA. ZB. 353/89), sonrasında bu talep aynı ayın sonunda müze yetkililerine aktarılmış ve 12 Temmuz 1909 günü Yıldız Komisyon-ı Mahsûsu reis vekili imzasıyla Sadârete verilen cevapta söz konusu eşyanın iadesi için öncelikle tasnif işlemlerinin yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. BEO. 3591/269809). Talebinde ısrarcı olan Fischbach, 26 Mayıs 1910'da bu sefer Mâliye Nezâretine bir istid'â daha yazarak yeniden başvuruda bulunmuş ve kendisine ait 10 sandık dolusu maden filizi numunesinin Yıldız Müzesinde bulunduğunu belirterek, bu sandıkların iadesi talebini tekrarlamıştır. Fischbach'ın bu dilekçesi bu kez Yıldız Müzesi hukuk birimine sevk edilmiştir (BOA. Y. EE. 144/20). Ancak bu hususta ne gibi neticeye ulaşıldığını öğrenmemiz mümkün olamamıştır.

Wilhelm Fischbach ile ilgili 1910 yılına ait bir rapor, kendisi ile ilgili bulabildiğimiz en son gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. 1910 yılı ocak ayında Osmanlı topraklarındaki kömür ve petrol rezervleri üzerine bir rapor kaleme alan Fischbach'ın raporunun sonuna eklediği "*Galata Laleli Çeşme No: 45*" ibaresinden bu tarihte başkent İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır. Raporunun giriş kısmında kömür ve petrolün oluşum sürecine dair bilgiler veren Fischbach, tespit ettiği kömür damarlarını (İzmit, Sapanca gölü kenarı, Karamürsel, Boğaziçi Çamlıca'nın yanı, Florina, Çekmece, Silivri, Çorlu, Tekirdağ, Konya Hamzalar mevkii, Karsantı, Ayas Yumurtalık, Çanakkale Çardak, Urla, Sivrihisar, Kuşadası, Anamur, Seres, Drama) ve memba halinde bulunan petrol bölgelerini (Sinop Osmanköy, Ergani, Haliç Balat, Tekirdağ) sıralamıştır (Fischbach, DR00025).

### Sonuç

Ülke idaresinin hemen her alanında büyük bir değişim sürecinin başladığı Tanzimat Devri, Osmanlı madenciliğinde de birtakım köklü değişikliklerin yapıldığı yıllar olmuştur. Maâdin Meclisinin kurulması, Maden Mektebinin tesisi, bağımsız bir madencilik kanunu olarak 1861 Maden Nizamnâmesi'nin yayımlanması gibi ıslahatlara ilaveten bu gelişmelerle eş zamanlı olarak Osmanlı devlet bürokrasisi içerisinde yabancı maden mühendisleri de istihdam edilmeye başlamıştır. Madencilik alanında eğitim alan ve ihtisas sahibi olarak devlet hizmetinde görevler üstlenen yerli maden mühendislerinin yanı sıra yabancı maden mühendislerinin de göreve getirilmesi kararı şüphesiz Osmanlı madencilik sektörünün verimliliğini arttırmaya yönelik mühim bir girişim olmuştur. Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach, bu kapsamda ülkeye gelen ve yarım asır boyunca Osmanlı hizmetinde çalışan tarihi bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yarım asır boyunca Osmanlı hizmetinde çalışmalar yürüten Fischbach ile ilgili arşiv kayıtlarına dayanan bu çalışmanın en büyük sınırlılıklarından biri eldeki tarihi vesikaların tarih kronolojisi ve içerik bakımından kopuk bir yapıda bulunması olmuştur. Ancak buna rağmen arada kesintiler bulunmakla birlikte Fischbach'ın hizmetlerine dair kronolojik bir dizilimi kısmen de olsa yapmak mümkündür. Almanya'da ikamet ettiği dönemde Güney Afrika ve Osmanlı Devleti'nden iş teklifi alan Fischbach'ın tercihini İstanbul'dan yana kullanması ile başlayan bu hikâyenin 1860-1903 yılları arasını kapsayan ilk periyodunda Alman mühendisin çok farklı şehirlerde görevler üstlendiği dikkati çekmektedir. Osmanlı saray kadınlarından Esmâ Sultan'a ait bir madenin ıslahatı ve işletilmesi ile başlayan bu dönemde, Prizren bölgesinin haritalandırılması, Adana'daki maden sahalarının incelenmesi, Ergani madeninin işletilmesi ve bölgenin haritasının çıkarılması gibi görevler

üstlenmiştir. Daha sonraki dönemde sunduğu raporlardan Fischbach'ın Seleniçe, Kütahya, Suriye, Beyrut, Kudüs, Bağdat, Musul gibi bölgelerde de maden araştırmalarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Fischbach'ın özellikle 1900 yılı civarında kaleme aldığı çok sayıda rapor, kendisinin geniş Osmanlı coğrafyasının çok farklı noktalarında görevler üstlendiğini ve sıklıkla araştırma seyahatlerinde bulunduğunu açık bir biçimde göstermektedir.

Fischbach'ın Osmanlı hizmetindeki kariyerinin dönüm noktalarından biri Hazîne-i Hâssa-i Şâhânedeki görevlendirilmesi olsa gerektir. Vilayetlerde ve seyahatlerle geçen 43 yılın ardından 1903'te 30 lira maaşla Hazîne-i Hâssada işe başlayan Fischbach'ın yaklaşık 4 yıl süren bu görev döneminde de oldukça aktif bir çalışma hayatının olduğunu söylemek mümkündür. Yeni görevinde de tetkik seyahatlerine devam eden Fischbach'ın 1903-1907 yılları arasında sırasıyla Taşöz Adası'na, Kütahya Göynük'e, Aydın ve Manisa'ya, Selanik'e, Çanakkale'ye gittiği anlaşılmaktadır. Ancak tüm bu çalışmalarına rağmen 1906 yılı sona erdiğinde Wilhelm Fischbach'ın Hazîne-i Hâssa-i Şâhânedeki verimliliğinin tartışmaya açılması, onun bu kurumdaki görevinin sona erdirilmesi ile neticelenmiştir. 1907 yılında Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti ile yapılan yazışmaların ardından Fischbach'ın kurum ile ilişkisi kesilmiş ve Kastamonu vilayet mühendisliği görevine atanmıştır. Bu tarihten sonra Fischbach'ın iş verimliliğinin düştüğünü söylemek mümkündür. Çünkü 1908 yılı ve sonrasında Alman mühendisin konu edildiği arşiv belgelerinde gündem madencilik faaliyetlerinden çok malî meseleler, kendisine ait olduğunu iddia ettiği maden numunelerinin iadesi yahut bedelinin ödenmesi ve dönemin Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve içinde sitemlerini de barındıran mektuplarından ibarettir. Fischbach bu dönemde geçmiş döneme ait alacakları ile yıllar içerisinde biriktirdiği ve bir dönem incelenmek üzere Yıldız Sarayı'na teslim ettiği maden numunelerinin kendisine iadesi ya da parasının ödenmesi işlerinin peşinde koşmuş ve Ohannes Paşa'ya açıkça Güney Afrika'daki Transvaal madenleri yerine İstanbul'a gelerek hata yaptığını yazacak kadar Türkiye günlerinden pişmanlık duyduğunu dile getirmiştir.

Fischbach'ın Osmanlı Devleti'ndeki çalışma hayatına dair önemli hususlardan birinin emeklilik girişimi olduğu dikkati çekmektedir. Henüz 1893 yılında Adana'da görev yaparken Osmanlı Devleti'nden emekli olmaya çalışan Fischbach'ın bu husustaki tüm girişimleri, Alman sefâret yetkililerinin konuya dâhil olmasına rağmen, kanunî engellerden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fischbach'ın bu başarısız girişiminden sonra yaklaşık çeyrek asır daha Osmanlı Devleti hizmetinde görev yapmaya devam ettiği de tarihi bir gerçekliktir.

Fischbach'ın Osmanlı madencilik tarihinde önemli bir yer almasına imkân sağlayacak gelişmelerden biri şüphesiz kendi icadı olarak tanımladığı altın arama makinesidir. “*Amalgamateur*” adı verilen ve Yıldız Sarayı Tamirhanesinde imal edilen bu cihaz ile Çanakkale Biga bölgesinde çalışmalar yürüten Alman mühendisin bu makine aracılığıyla faydalı işler yaptığını söylemek, elimizdeki arşiv belgelerine dayanarak, mümkün değildir. Ancak Fischbach'ın bu makineye büyük bir güven duyduğu, makine sayesinde güçlü altın maden damarları bulmayı umduğu bir gerçektir.

Sonuç olarak hayatının son dönemine dair bilgilerimizin bulunmadığı Alman maden mühendisi Wilhelm Fischbach Osmanlı topraklarında geçen yarım asır boyunca kimi zaman başarılı kimi zaman da tartışmalı birçok madencilik faaliyetinin içerisinde bulunmuştur. Kendisinin kaleme aldığı raporlar, yapmış olduğu fenni tetkikler ve zaman içerisinde bir araya getirdiği maden numuneleri ile icadı olan altın arama makinesi Osmanlı madencilik tarihinin önemli bir sayfasını teşkil edecek mahiyette olsa gerektir.

## Kaynakça

- [1] Akgündüz, Ahmed (1990). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [2] Aktan, Hamza (2003), “Maden”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara. (306-310)
- [3] Anhegger, Robert & İnalçık, Halil (1956). Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani, Türk Tari Kurumu Yayınları, Ankara.
- [4] Balcı, Ercüment (1994), Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [5] Bayartan, Mehmet (2008), “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, S. X/1. (137-155)
- [6] Birbudak, Togay Seçkin (2018), Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Anadolu’da Altın Madenciligi, Koza Altın İşletmeleri, Ankara.
- [7] Birbudak, Togay Seçkin (2022), “Türkiye’deki Maden İşletmeleri: Wilhelm Fischbach’ın 1902 Tarihli Maden Raporu”, Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür: Prof. Dr. Mehmet Şahingöz’e Armağan, Berikan Yayınevi, Ankara. (411-420)
- [8] BOA. BEO.: 3591/269809.
- [9] BOA. C. DRB.: 41/2044.
- [10] BOA. DH. MKT.: 1968/95.
- [11] BOA. HH. İ.: 155/6.
- [12] BOA. HR. TH.: 146/100.
- [13] BOA. HRT. h.: 308; 309; 615; 1374; 1554; 1835; 2551; 2580.
- [14] BOA. ML. EEM.: 432/25; 432/60; 435/63; 438/47; 439/34; 441/26; 445/34; 448/28; 451/33; 451/85; 452/33; 459/61; 463/80; 463/85; 463/102; 474/89; 475/31; 483/52; 484/68; 485/52; 485/60; 489/35; 493/22; 493/65; 496/85; 498/43; 498/46; 501/91; 510/79; 524/6; 529/42; 533/1; 535/95; 537/61; 539/17; 544/66; 550/101; 550/113; 550/22; 555/30; 572/22; 580/27. 590/102; 594/57; 599/21; 614/2; 650/60; 653/18; 655/15; 656/24; 658/2; 660/35; 660/8; 662/20; 663/16; 670/21; 686/17; 689/42; 699/17; 700/64; 730/32; 778/10; 778/7.
- [15] BOA. ŞD.: 927/22.
- [16] BOA. Y. EE. KP.: 6/533.
- [17] BOA. Y. EE.: 144/20.
- [18] BOA. Y. MTV.: 241/142; 289/177; 289/177; 290/145; 296/175; 298/52; 298/54.
- [19] BOA. Y. PRK. BŞK.: 76/31.
- [20] BOA. Y. PRK. HH.: 34/76.
- [21] BOA. ZB.: 353/89.
- [22] Bölükbaşı, Ömerül Faruk (2013). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [23] Çağatay, Neşet (1943), “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S. 2/1. (117-126)
- [24] Çetin, Atilla (2012), “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. (392-394)



- [25] Fischbach, Wilhelm (1900), Çay Linyiti, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00080.
- [26] Fischbach, Wilhelm (1900), Ergani Bakır Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00465.
- [27] Fischbach, Wilhelm (1900), Eskişehir Gökçekısı İstasyonu Civarı Madeni, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00379.
- [28] Fischbach, Wilhelm (1900), Gebze Altın Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00508.
- [29] Fischbach, Wilhelm (1900), Geyve Bakır Madeni Hakkında Rapor, İstanbul, 1900, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00321.
- [30] Fischbach, Wilhelm (1900), Geyve ile Hamidiye Arasındaki Altın Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00509.
- [31] Fischbach, Wilhelm (1900), İnönü İstasyonu Civarında Linyit Zuhuru, İnönü, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00075.
- [32] Fischbach, Wilhelm (1900), Keban Gümüş Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00384.
- [33] Fischbach, Wilhelm (1900), Kütahya Civarında Gümüş Köyü Kurşun ve Gümüş Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00374.
- [34] Fischbach, Wilhelm (1900), Kütahya Civarında Gurağaç Kömürleri Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00077.
- [35] Fischbach, Wilhelm (1900), Kütahya Vilayeti'nin Karamancı Nahiyesi'nde Opal Zuhuratu Hakkında Rapor, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00659.
- [36] Fischbach, Wilhelm (1900), Kütahya Vilayeti'nin Karamancı Nahiyesi'nde Opal Zuhuratu Hakkında Rapor, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00659.
- [37] Fischbach, Wilhelm (1900), Lefke Kömür Zuhuru Hakkında Rapor, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00078.
- [38] Fischbach, Wilhelm (1901), Bursa Vilayeti Bandırma ve Güren Civarındaki Tutya (Çinko) Madenleri, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00552.
- [39] Fischbach, Wilhelm (1901), Diber'de Zuhur Eden Kömür Yatağı, Bolvadin Civarında Çay İstasyonunun Karşısı, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00079.
- [40] Fischbach, Wilhelm (1901), Marmara Denizi Tekirdağ Civarındaki Petrol Madeni Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00184.
- [41] Fischbach, Wilhelm (1902), Türkiye'deki Maden İşletmeleri, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00380.
- [42] Fischbach, Wilhelm (1910), Türkiye'de Kömür ve Petrol Zuhuratu Hakkında Rapor, İstanbul, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00025.
- [43] Fischbach, Wilhelm (trh.), Ankara Civarında Işık Köyü Kurşun Antimuan Cevheri Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00518.

- [44] Fischbach, Wilhelm (trh.), Geyve Altın Zuhuru, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00511.
- [45] Fischbach, Wilhelm (trh.), Geyve Kömür Zuhuru, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00148.
- [46] Fischbach, Wilhelm (trh.), Geyve Simli Kurşun Zuhuru Hakkında Rapor, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Derleme Raporlar, Rapor No: DR00401.
- [47] Gökmen, Ertan (2007), “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)”, Belleten, S. LXXI/262, Aralık. (969-996)
- [48] <http://www.tuncbilek.bel.tr/sayfa.php?id=11> (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- [49] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Ankara\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Ankara_Madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 27.08.2021).
- [50] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden\\_potansiyel2010/Canakkale\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden_potansiyel2010/Canakkale_Madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- [51] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Eskisehir\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Eskisehir_Madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 02.08.2021).
- [52] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kocaeli\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kocaeli_madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- [53] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/kutahya\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kutahya_madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- [54] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/manisa\\_madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/manisa_madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
- [55] [https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Sakarya\\_Madenler.pdf](https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Sakarya_Madenler.pdf) (Erişim Tarihi: 27.08.2021).
- [56] Kaptan, Ergun (1982), “New Discoveries in the Mining History of Turkey in the Neighborhood of Gümüşköy, Kütahya”, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, S. 97/98. (59-67)
- [57] Kartalkanat, Ahmet (2004), “Osmanlılarda Madencilik”, Jeoloji Mühendisliği Dergisi, S. 28/1. (39-59)
- [58] Kartalkanat, Ahmet (2008), “Anadolu’da Madencilik Tarihçesi; Kütahya-Gümüşköy’de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları”, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, S. 137. (91-97)
- [59] Keskin, Özkan (2007), “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilik Hizmetleri”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S. 11. (79-92)
- [60] Lokman, Kemal (1969), “Türkiye’de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler”, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi, S. 72, Nisan. (219-246)
- [61] Mutaf, Abdülmecit (2010), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, History Studies, S. 2/ 2. (293-303)
- [62] Sayan, Mesut (2016), Karesi Sancağı’nda Bor Madeni İşletmeciliği (1865-1887), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [63] Sezen, Tahir (2017), Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [64] Şahin, Gürsoy (2016), “İngiliz Gezgin Edwin John Davis’in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S. 2/2, Ocak. (60-77)

- [65] Tızlak, Fahrettin (1995), “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 98, Ekim. (75-91)
- [66] Tızlak, Fahrettin (1996), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, Belleten, S. LX/229, Aralık. (703-718)
- [67] Tozduman Terzi, Arzu (1998), “Hazîne-i Hâssa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. (137-141)



**Ek-2:** Wilhelm Fischbach'ın kullandığı mühür. (Mührün üzerinde "Ma'den mühendisi Fişbah" yazmaktadır)



Kaynak: BOA. ZB. 353/89\_1.